

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів

Ю. М. Кисіль, Н.-С. М. Пінчук

**ІНСТИТУТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ УКРАЇНИ**

Навчально-методичні матеріали

**Київ
2013**

УДК 351.84:364](076)

К44

*Схвалено Вченою радою Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів
(протокол № 1 від 28 лютого 2013 р.)
та Науково-методичною радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 36 від 16 квітня 2013 р.)*

Автори :

Ю. М. Кисіль, кандидат політичних наук, доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ;

Н.-С.М. Пінчук, кандидат економічних наук, доцент, заступник голови Державної служби геодезії, картографії та кадастру України, заслужений економіст України.

Укладач

Т. Г. Кириченко, головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення та моніторингу якості навчання Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ.

Рецензенти :

Л. І. Даниленко, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту НАДУ;

К. Л. Крутій, професор кафедри педагогічної майстерності вчителів початкових класів та вихователів дошкільних закладів Інституту педагогіки, психології та інклюзивної освіти Кримського гуманітарного університету, доктор педагогічних наук, професор.

Кисіль Ю. М.

К44 Інститути соціальної безпеки в державотворенні України : навч.-метод. матеріали / Ю. М. Кисіль, Н.-С. М. Пінчук ; уклад. Т. Г. Кириченко. – К. : НАДУ, 2013. – 64 с.

Навчально-методичні матеріали підготовлено в межах Комплексної програми професійного розвитку осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, які здійснюють навчання в Національній академії державного управління при Президентіві України.

Висвітлено основи Інститутів соціальної безпеки в державотворенні України.

Призначені для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, а також для професійного навчання державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади в системі підвищення кваліфікації.

УДК 351.84:364](076)

Видано на замовлення Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ при Президентіві України для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	7
1.1. Стан наукової розробки проблеми	7
1.2. Проблеми формування та функціонування діяльності інститутів соціальної безпеки та їх вплив на державотворчий процес	12
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ	18
2.1. Держава як основний інститут політики соціальної безпеки в державотворчому процесі.....	18
2.2. Громадські організації та політичні партії: їх місце і роль в забезпеченні політики соціальної безпеки.....	22
2.3. Соціальний аудит та соціальна експертиза як громадські інститути соціальної безпеки в державотворчому процесі України.....	33
2.4. Соціальний діалог в контексті забезпечення політики соціальної стабільності в розвитку українського соціуму	39
2.5. Інститут судових позовів як фактор забезпечення соціальної безпеки.....	42
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОСНОВИ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	46
3.1. Основні форми соціальної нерівності та соціальна поляризація в сучасному українському суспільстві як загроза політиці соціальної безпеки та державотворчому процесу	46
3.2. Тенденції розвитку соціальної безпеки в контексті державотворчих процесів в Україні	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	57

ВСТУП

Україна як незалежна держава функціонує у взаємопов'язаному та взаємозалежному світі. У ньому все яскравіше спостерігається домінанта міжнародного співробітництва, інтеграції господарської діяльності, економічної та соціальної політики. Водночас не припиняється запекла боротьба за контроль над обмеженими ресурсами і транспортними коридорами, особливо у сфері енергопостачання. Спостерігається суперництво національних економік, наднаціональних угруповань і транснаціональних утворень у відстоюванні власних політичних та економічних інтересів.

За таких умов роль і значення інститутів (як політичних, так і громадянського суспільства), що забезпечують ефективність політики соціальної безпеки України в контексті державотворчого процесу, істотно зростає. Особливо це відчутно в кризовий період, який породжує чимало чинників, що сприяють появі різних небезпек як на рівні держави та її регіонів, так і на рівні окремих підприємств та пересічних громадян. В таких умовах необхідно приділяти увагу саме політиці соціальної безпеки та інститутам, які її повинні забезпечувати, оскільки суспільство виступає рушійною силою розвитку України в цілому.

Соціальна безпека – це захищеність соціальної сфери суспільства й держави від загроз, здатних її зруйнувати або привести до деградації. На сучасному етапі динамічного розвитку української держави поступово загострюються суперечності та диспропорції у питаннях реформування економіки та соціальної сфери, що зрештою веде до загострення комплексу відповідних загроз політиці національної безпеки та створює нагальну необхідність формування дієвого механізму її забезпечення через як політичні, так і не політичні інститути держави.

Проблема дослідження інститутів соціальної безпеки держави в сучасних умовах та їх вплив на державотворчий процес набувають пріоритетності. Під їх впливом знаходяться всі сфери життя, а особливо політична та соціальна складові, причому вони набувають нових якостей – гнучкості, динамічності, стійкості, але одночасно зростає і потенційна залежність суспільних процесів від соціальної безпеки та соціальної сфери.

Об'єктивний аналіз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основні соціальні ризики – бідність, майнова диференціація населення, відчуження значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до освіти, медицини і культури – досягли масштабів, які можуть становити реальну загрозу політиці соціальної безпеки держави, тим самим уповільнюючи темпи державотворення, як держави європейського рівня. При цьому практично не аналізується та не досліджується питання відповідальності інститутів соціальної безпеки, що надало б можливість попереджати негативні явища, як у політичному, так і в суспільному житті. Адже інститути соціальної безпеки можуть виявляти та усувати причини, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки, зумовлюючи зміни в політичній системі при фіксації наявності кризових явищ;

дозволяють вжити своєчасних заходів щодо протидії кризовим демографічним процесам; створити ефективну, дієву систему соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного й духовного здоров'я; стимулювати розвиток та забезпечення всебічного захисту освітнього та культурного потенціалу країни тощо.

Наразі, в українському соціумі та його управлінських структурах, політичних інститутах та громадянському суспільстві виникла гостра практична потреба в комплексному політологічному, науковому вивченні та моніторингові діяльності інститутів соціальної безпеки щодо подолання кризових явищ та їх впливу на державотворчий процес. Проблема є значущою, а її вирішення набуває політичного забарвлення. По суті, мова йде про появу нового виду життєдіяльності суспільства – забезпечення політики соціальної безпеки як здатності суспільства до захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз заради сталого розвитку.

Сьогодні серед основних внутрішніх соціальних небезпек виділяють: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; кризу системи охорони здоров'я та соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я населення; поширення наркоманії, токсикоманії, алкоголізму (соціальні хвороби); загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації людини; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності. Саме тут політичні інститути та інститути громадянського суспільства можуть і мусять відігравати значну роль у забезпеченні політики соціальної безпеки в державотворчому процесі. Проблема функціонування та розвитку інститутів соціальної безпеки та вироблення оптимальної стратегії її забезпечення у нерозривній єдності з євроінтеграційними та глобалізаційними орієнтирами вимагає глибоко виважених наукових і політологічних підходів. Необхідно також організувати належний інформаційний супровід стану вирішення зазначених проблем, налагодити широкий суспільний діалог для забезпечення дієвого зворотного зв'язку "громадськість-влада" у цій сфері.

Соціальна безпека – стан суспільства в якому всі системоутворюючі (фундаментальні) соціальні інститути, збалансовано функціонуючи і конструктивно взаємодіючи, забезпечують сталий, з позитивною динамікою, розвиток особистості, суспільства й держави, своєчасно і ефективно нейтралізують внутрішні й зовнішні загрози запобігаючи втратам суспільних ресурсів.

Нейтралізація загроз соціальній безпеці виконується з метою підтримання характеристик суспільно – політичної системи країни і її здатності зберігати свою ідентичність та пристосовуватись до мінливих умов глобального соціального середовища. Стан соціальної безпеки досягається формуванням і поміркованою корекцією суспільно – корисних цілей і оптимальних моделей організації ресурсів для їх досягнення на рівні фундаментальних інститутів

суспільства, при відповідному реагуванні на виникнення неоптимальних (насильницьких) моделей організації ресурсів спрямованих на досягнення цілей що не є суспільно корисними. Забезпечення конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів є головною метою і змістом функціонування всієї системи соціальної безпеки. Проблема конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів – фундаментальна проблема політики соціальної безпеки.

Інститут соціальної безпеки – це сукупність суб'єктів, які забезпечують захист соціальної сфери життя суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз та сприяють сталому й динамічному розвитку соціальної системи в державотворчому процесі України.

Безумно, рівень та дієвість функціонування інститутів соціальної безпеки залежить від форми державного устрою, політичної системи, розвитку соціальних інститутів та рівня демократії. Для їх стабільного розвитку потрібна насамперед стабільна політична ситуація та дієвий державний механізм забезпечення сталого розвитку українського соціуму. Адже, коли суспільство розвивається стабільно, державні інституції та політична система в цілому функціонують узгоджено, однорідна структурованість виконавчої гілки влади, безперечно, сприяє еволюційному, сталому розвитку.

Інститути соціальної безпеки – велике соціальне надбання соціуму, яке не тільки забезпечує досягнення головних переваг соціального (передбачливість, надійність, регулярність, стійкість, стабільність), але і дають підстави мати надію на те, що та або інша потреба так або інакше задовольняється і мета досягається на якісному рівні. Якщо людина тисячами невидимих ниток пов'язана з людьми, із суспільством, то в системі соціальних зв'язків інститути соціальної безпеки найміцніші, могутні канати, що визначають життєздатність системи соціальних зв'язків, системи соціальних дій. Вирішальним фактором, що визначає рівень життєдіяльності індивіда та рівня його соціальної безпеки є стверджуючий, відлагоджений і регулярний, тобто інституціональний аспект соціального життя.

Інститути соціальної безпеки, які формуються в процесі складання соціальної структури суспільства, є важливим компонентом соціальних зв'язків та державотворчого процесу, соціальних дій, цементуючим фактором соціальної структури українського суспільства. На різних ступенях соціальних процесів у суспільстві відбувається конкретне становлення й розвиток інституційних форм. Інститути соціальної безпеки – це не тільки сукупність, система соціальних спільностей, верств і прошарків, а й інші інституційні організаційні форми, що забезпечують розвиток соціальних спільностей, їх переміщення, надають стійкість і певність соціальним зв'язкам і соціальним діям. Регулярний, стійкий характер, цілеспрямованість дій і взаємодій надають інститутам соціальної безпеки можливість розвитку соціальних статусів і соціальних ролей, забезпечують організованість та стабільний розвиток українського суспільства.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В ДЕРЖАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

На всіх етапах розвитку людської цивілізації були й залишаються актуальними проблеми безпеки існування та функціонування людської спільноти, що еволюціонує в різних суспільних формаціях (державі як соціальному інституті включно). Вони стосуються визначення сутності, розробки та реалізації політики і стратегії забезпечення, формування та функціонування самої системи політики безпеки. Прагнення до забезпечення власної безпеки є характерною особливістю розвитку будь-якої складної біологічної системи, однак лише людина здатна аналізувати зміст та динаміку загроз її існуванню і на цій основі створювати механізми їхнього попередження. Ці механізми визначають межу між біологічним і соціальним початками та перетворюють безпеку в соціально-економічне явище. Вивчення генезису соціального феномену безпеки надає змогу встановити, що в її основі лежить біологічна природа людини, яка суттєво впливає на всю життєдіяльність індивіда, включаючи соціальні, економічні, духовні, моральні та інші фактори. Базовою точкою виживання, безпечного існування та розвитку виступає природний біологічний інстинкт самозбереження, властивий людині, як і будь – якій живій істоті.

Історико-ретроспективний, політологічний аналіз засвідчують, що проблемами політики соціальної безпеки в контексті державотворення, переймалися мислителі, починаючи з античних часів. Перші системні роздуми стосовно безпеки та соціальної стабільності з'являються у Платона – “безпека – це відвернення шкоди”, цінність людини визначається її служінням суспільству та державі [1,с.436]. Філософ стверджував, що, виходячи з розподілу праці між окремими верствами населення, в ідеальній державі забезпечення безпеки громадян, їх добробут повинні базуватися не на прагненні до матеріальної забезпеченості, а на досягненні справедливості – основного принципу ідеального державного устрою. Причому кожному громадянину держави справедливість відводить особливе заняття та особливе становище (правителів – філософів, воїнів, землеробів та ремісників) [2, с.379]. Філософські основи безпеки індивіда, держави та власності було закладено Г. Гегелем. Так, у роботі “Філософія права” ним вводиться одне з головних базових положень теорії безпеки “загроза суспільній безпеці”, а також відзначається, що завдяки державі в людини “звичка до безпеки стала її другою натурою” [3, с.144]. У “Політичних творах” він аналізує проблеми безпеки індивіда, держави та власності, акцентуючи увагу на принциповому положенні “безпека окремої людини гарантує ціле”. Гегель відзначав також загальний характер і головну роль держави в забезпеченні безпеки: “Держава є організм, тобто розвиток ідеї у своєму розмаїтті. Ці різні сторони утворюють, таким чином, різні влади, їх функції й сфери діяльності, через які загальне невпинно породжує себе... і зберігає себе” [4, с. 241]. Саме державі відводилася визначальна функція забезпечення безпеки

індивіда, суспільства та держави (функція інтегральної безпеки). Відмова від цієї функції призводить до деградації всіх суспільних відносин, деструкції соціального та державного устрою, що породжує спектр викликів та загроз для безпечного розвитку особи, соціальних груп і, власне, держави.

На етапі зародження соціальної організації, життя виступає основним параметром, який ретельно охороняється самим індивідом, і є критерієм оцінки стану безпеки. Так, Демокріт зводив проблему соціальної безпеки до можливості пристосування людини до умов проживання та виживання найбільш пристосованих істот. Саме таким чином, на його думку, виникла людина, а причиною об'єднання людей та зародження суспільства стала необхідність підвищувати ступінь захищеності кожної істоти. У Греції класичного періоду індивідум принципово не міг розглядатися поза державою. Тому вважалося, що необхідною умовою безпечного існування окремої людини є його проживання в суспільстві, гарантом безпеки суспільства і його громадян вважалася держава [5, с. 284-291]. Аристотель зміст безпеки також зводив до проблеми самозбереження. Він вважав, що безпека визначається як природна властивість людини – природа наділила кожну істоту почуттям любові до себе [6, с. 260]. Основними елементами соціальної системи вважається людина, сім'я, поселення, держава, а головною загрозою стабільності системи – хибний державний устрій. Як важливу причину виникнення загроз безпеці Аристотель виокремлює майнове розшарування громадян, яке породжує більшість соціальних катаклізмів у державі [7, с. 378-382].

В епоху становлення та розвитку християнства безпека трактувалася як невід'ємний атрибут божественного провидіння, як функція віри. Визначальним у цих догмах став принцип первинності духу й вторинності матерії, що зумовило кардинальну зміну античного принципу “самозбереження та виживання особи і держави” на інший принцип “спасіння та збереження душі”. Таке тлумачення безпеки призвело до втрати її соціальної визначеності та спрямованості. Так, Фома Аквінський виділяв три різновиди права: вічне (сукупність правил Божественного провидіння, які відображаються у Святому Письмі), природне (є частковим вираженням попереднього) та людське (властиве всім живим істотам, у тому числі й людині, його положення дають змогу долучатися людям до вічності). Дотримання встановлених Богом правил виступає гарантією загального блага та безпеки в державі [8, с. 64-73].

У період становлення капіталістичних відносин наукові уявлення про політику соціальної безпеки в державі розвивалися в руслі ідей природного права (основні його принципи полягали в тому, що особиста свобода й приватна власність забезпечують безпеку кожного індивіда та суспільства в цілому). Так, Т.Гоббс запевняв, що страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві й шукати у ньому засоби колективного захисту від цих загроз, і саме пошук безпеки обумовлює прогрес цивілізації (людина - це істота, цивілізована страхом смерті) [9, с. 197].

І.Кант, аналізуючи суспільні відносини в рамках державних утворень, виходить із діалектичної єдності культури, цивілізації, моралі та права. Система безпеки, у його трактуванні, вимагає чітко визначених законодавчого та

виконавчого механізмів, виділення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави та громадянського суспільства [10, с. 15]. Р.Оуеном розроблено Конституцію “поселень спільноти” і “Хартію прав людини”, згідно з якими однією з найважливіших функцій центральної влади є піклування про забезпечення “нової соціальної системи” З цією метою в комунах була створена система навчання та виховання дітей “для дій оборонних і наступальних операцій у війні та забезпечення безпеки в мирний час” [11, с. 360-362].

У “Конституції прав і вольностей Запорозького війська” (1710 р.) гетьмана П.Орлика, в якій проголошувалася незалежність України від Польщі та Москви і яка вважається свідченням високого рівня розвитку української політичної думки України, проблема безпеки людини розглядалася винятково в контексті розвитку процесів державотворення: “...через те, що ясновельможний гетьман повинен з обов’язку свого уряду провадити і достерігати ладу у Вітчизні та Війську Запорозькому, то передовсім він має недремно пильнувати і докладати особливого старання, щоб простим козакам і посполитим не чинилось надмірних утисків, спустошливих поборів і здирств. Ті надужиття спонукають люд покидати обжиті місця і пускатися у чужі краї, аби пошукати собі поза межами вітцівської землі життя без тих прикрощів догіднішого, відрадінішого і спокійнішого” [12, с.47].

Лауреат Нобелівської премії миру (1952р.) А. Швейцер поняття безпеки з точки зору соціуму, виводить із ключового положення “я є життя, що хоче жити серед життя”. Збереження та розвиток безпечного стану життя покликане стати основою етичного оновлення людства [13, с. 47]. Як вважав К. Ясперс, безпека в усьому світі починається з безпеки у власному будинку, там безпека, у свою чергу, базується на свободі. Зовнішня й внутрішня свобода всіх людей може забезпечуватися лише на основі екзистенціальної свободи кожної окремої людини [14, с.20-24]. У переважній більшості сучасних наукових праць поняття “безпека”, виходить із визначення, запропонованого в середині минулого століття А.Уолферсом: “безпека, в об’єктивному плані, передбачає відсутність загроз набутих цінностям, у суб’єктивному – відсутність страху стосовно того, що цим цінностям буде заподіяна шкода” [15, с. 150]. Виходячи з такого визначення, соціальну безпеку можна вважати інструментальною похідною від інших базових цінностей, зокрема, таких як “добробут” та “стабільний розвиток”. Крім того, у сучасній західній методології однією із провідних є концепція багатофакторного підходу, який включає аналіз впливу на соціальний суб’єкт, явище, процес сукупності факторів економічного, політичного, культурно – морального характеру. Такий підхід видається цілком прийнятним для вивчення закономірностей розвитку політики системи соціальної безпеки та її вплив на державотворчий процес.

Поглиблення теоретичних засад пізнання суспільних процесів призвело до об’єктивного висновку, що одним із ключових джерел безпеки є соціальні протиріччя у вигляді соціального конфлікту в соціумі [16, с. 147-149]. Наявні у вітчизняній науці підходи щодо формування понятійного апарату категорії “безпека” суттєво різняться один від одного за змістом та сутністю. Однак більшість учених сходяться на думці, що безпека є загальним системним

поняттям, яке може конкретизуватися за двома напрямками: за типами суб'єктів та за сферами життєдіяльності. Суб'єктами відносин безпеки виступають індивіди, спільноти, організації, держава та суспільство в цілому; за сферами життєдіяльності можна виділити соціальну, економічну, військову, екологічну, інформаційну та інші види безпеки [17, с. 78-91].

Питання, пов'язані із забезпеченням, розвитком та вдосконаленням політики соціальної безпеки України, займають надзвичайно важливе місце в розробці теорії розвитку українського суспільства та держави на сучасному суперечливому й складному етапі їх розвитку. На сучасному етапі розвитку України політику соціальної безпеки стосовно державотворчого процесу, розглядають як складову компонентів національних ресурсів, багатства нації і держави та подальшого стабільного розвитку суспільства. Протягом тривалого часу безпека в нашій країні розумілась вузько, винятково як захист держави від загрози ззовні. Більше того, вона розглядалася переважно в політичному або військовому аспектах. Очевидно, що загроза державі й суспільству може виходити не тільки ззовні, але й зсередини. І цією загрозою є деструктивні явища внутрішнього характеру. Соціальна складова в системі суспільно - політичних і економічних пріоритетів України набирає ваги одного з домінуючих національних інтересів. Питання про стан соціальної безпеки, як однієї із складових політики національної безпеки є надзвичайно актуальним для України.

Процес наукового вивчення проблем соціальної безпеки в контексті державотворення можна асоціювати з працями Паламарчука В.М. "Економічні перетворення і соціальна безпека" (1996) – ця робота носить загальноописовий характер щодо визначення орієнтирів дослідження соціальної безпеки та монографія Новикової О.Ф. "Соціальна безпека: організаційно - правові проблеми і шляхи вирішення" (1997), яка в цілому присвячена проблемам охорони праці [18, 459с.]. Певні напрацювання щодо аналізу проблем політики національної безпеки мають: Інститут стратегічних досліджень [19, с. 198с.; 20, 143с.], Центр Разумкова [21, с.35]. Ґрунтовними є наукові дослідження Гнибіденка І.Ф. [22]. Видано підручник за редакцією Мельника П.В. та Нижник Н.Р. "Національна безпека України" (2000) [23, 246с.]. Спроби дослідити економічну безпеку здійснено в роботах Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. "Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення" (1997) та Губського Б.В. "Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення" (2001) [24, 143с; 25, 122с.].

З розвитком теорії й практики забезпечення політики соціальної безпеки в 90-ті роки ХХ століття стали з'являтися праці вчених і практиків в яких безпека держави була розділена на кілька видів: національну, економічну, політичну, військову й так далі. Створено велику кількість наукових праць, присвячених національній безпеці, в яких українські дослідники використовують термін "національна безпека". До такого роду праць відносимо наукові роботи Андреєвої О.М. [25, с.25], Дзьобаня О.П. [26, с.32; 28, с.394-457], Палія О.А. [27, с.180-205.], Пендюри М.М. [28, с.189-208].

Багатобічні фундаментальні теоретико-методологічні та прикладні дослідження соціальної проблематики в безпековому аспекті протягом багатьох

десятиріч здійснює Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Останні планові доробки в галузі соціальної сфери представлені роботами: “Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні”. В науковій праці досліджено проблемні питання пенсійного забезпечення громадян України, виявлено неточності та прогалини пенсійного законодавства, які вочевидь спрямовані на обмеження та погіршення пенсійного забезпечення громадян, розроблені принципи правового регулювання пенсійних відносин. За результатами дослідження підготовлено колективну монографію, наукову записку, цикл статей, присвячених проблемам правового регулювання пенсійного забезпечення в Україні. В рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України “Прогнози і моделі соціальної та соціокультурної трансформації українського суспільства у першій чверті ХХІ ст.” виконувалось дослідження: “Правове та організаційне забезпечення реалізації засад сталого розвитку в Україні”. За результатами дослідження підготовлено аналітичну доповідь, проект концепції правового та організаційного забезпечення реалізації в Україні засад сталого розвитку, яка в подальшому може бути використана для підвищення ефективності використання економічного, соціального, ресурсного потенціалу, досягнення соціальної єдності, під час розроблення проектів відповідних законів та інших нормативно-правових актів [29].

Значну кількість робіт присвячено економічній безпеці України. Над цією проблемою працюють Береза І.В. [30, с.194], Дарнопих Г.Ю. [31, 200с.], Дем’яненко Г.Є. [32, 186с.], Кузьменко В.В. [33, 171с.], Мішина І.Г. [34, 20с.], Сундук А.М. [35, 205с.], Шемаєва Л.Г. [36, 39с.]. В своїх роботах дослідники розглядають теорію й реальні загрози економічній безпеці, українську економіку і її розвиток в аспектах забезпечення безпеки України, її сировинні проблеми їх зв’язок з економічною безпекою, економічну безпеку підприємств і цілий спектр інших питань. В 90-ті роки ХХ століття з’явився цілий ряд робіт, присвячених проблемам забезпечення безпеки у зв’язку із загрозами тероризму. Над цією проблемою працюють Мошкова Л.І. [37, 194с.], Соколюк С.М. [38, 20с.], Постоловський С.Р. [39, 19с.], Вознюк В.С. [40, 16с.], Смазнова І.С. [41, 192с.], Кубальський В.Н. [42, 18с.], Коломієць О.В. [43, 203с.], Гуцало М.Г. [44, 20с.], Деменко А.М. [45, 19с.], Коршунов В.О. [46, 18с.], Антипенко В.Ф. [47, 20с.]. В роботах розглядаються проблеми міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом, особливості прояву тероризму й шляхи військової протидії, поширення ядерної зброї й тероризм і т.ін.

В Україні соціальна безпека як підсистема політики національної безпеки з інституційної точки зору практично не досліджена, хоча цілий ряд вчених займається проблемами соціальної безпеки в аспектильності їх спектрального існування. Над проблемами зайнятості населення й стабільності суспільства працюють Кучинська О.О. [48, 196-207с.], Маркіна Т.Г. [49, 177с.], Злупко Л.А. [50, 20с.], Діденко Я.О. [51, 19с.], Давидова І.О. [52, 18с.], Вихованський К.В. [53, 21с.], Баласинович Б.О. [54, 219с.], Баланда А.Л. [55, 170с.] та ін. Питання соціальної профілактики й суспільної безпеки в полі зору Штельмах О.О. [56, 215с.], Мельничук А.Л. [57, 18с.], Спільник С.І. [58, 197с.], Бойко Н.Л. [59, 16с.]. В дослідженнях науковці розглядають соціальні причини негативних

суспільних явищ, заходи соціального захисту, у тому числі соціальний контроль, правове регулювання процесу запобігання антисоціальних явищ, державні й недержавні структури соціального захисту. Проблемами транзитивного суспільства, соціальних взаємодій у цьому суспільстві, у тому числі безпекою транзитивного суспільства, займаються Наріжний Д.Ю. [60, 19с.], Масюк Л.В. [61, 17с.], Гаспарян Л.С.[62, 18с.].

Аналіз наукової літератури із проблем політики соціальної безпеки та її вплив на державотворення свідчить про те, що дана проблематика є актуальною й не до кінця вивченою та дослідженою. До останнього часу залишається неопрацьованою концепція політики соціальної безпеки, не були детально розробленими питання специфіки існування та взаємодії інститутів соціальної безпеки в українському суспільстві в процесі державотворення.

Контрольні запитання

1. Надайте визначення поняттю “соціальна безпека”.
2. Виділіть основні внутрішні небезпеки держави та обґрунтуйте свою думку.
3. Визначте мету та зміст функціонування системи соціальної безпеки.
4. Надайте визначення поняттю “інститут соціальної безпеки”.
5. Охарактеризуйте етапи розвитку досліджень питання проблем соціальної безпеки.

1.2. Проблеми формування та функціонування діяльності інститутів соціальної безпеки та їх вплив на державотворчий процес

Стійкі кризові явища в політичній, економічній та соціальній сферах упродовж останнього десятиліття минулого та початку ХХІ ст. надають підстави дійти висновку про неефективність процесу формування правового і соціального характеру державності в Україні, переходу до демократичних форм політичної організації суспільства. Прагнення передової громадськості щодо запровадження в практику суспільного життя нової системи гуманістичних відносин у трикутнику “суспільство – держава – особа” всупереч проголошеним принципам і вимогам права, а також сподіванням громадян у своїй більшості залишились на рівні намірів. Непослідовність і політична невизначеність, постійна зміна пріоритетів і партнерів у зовнішній політиці, порушення прав людини, відсутність всебічної гласності та свободи засобів масової інформації постійно турбували світову спільноту та не сприяли утвердженню України серед демократичних самодостатніх держав, “законсервували” її на початковому етапі перехідного стану, створили імідж держави з недемократичним політичним режимом та “нетиповою формою правління, яка поєднує риси президентської, парламентської та радянської республік” [63; 66, С.682].

На відміну від деяких постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи етапи розвитку, переходу України від однієї якості державності до іншої має в основному непослідовний характер. Суть держави та її діяльність не відповідають закріпленій Конституцією формі, вона не в повній мірі реалізує

функції, покладені на неї суспільством щодо забезпечення його інтересів та прав громадян. З часу проголошення незалежності України в політичній системі продовжували мати місце тенденції етатизму, зверхності держави над суспільством, стримування розвитку його демократичних інститутів. На сьогодні зберігається відчуження населення від влади. Причиною такої тенденції є те, що діяльність апарату управління продовжує залишатися непрозорою, недостатньо зорієнтованою на реальні потреби людей. Представницькі установи не стали місцем представництва, узгодження впливових суспільних інтересів та інструментом формування загальнонаціональної волі. Останнє, на нашу думку, є можливим шляхом вдосконалення структур публічної влади з метою підвищення їх відповідальності та оптимізації взаємодії і гармонізації стосунків між державою і особою через утвердження структур громадянського суспільства.

Найбільш вразливою залишається соціальна сфера. Як приклад політико-правових колізій відмітимо, що за інформацією Національної служби посередництва і примирення (далі НСПП) в Україні відбувається певне загострення стану соціально-трудових відносин в окремих трудових колективах. Причинами виникнення розбіжностей між сторонами соціально-трудових відносин є: заборгованість із заробітної плати, несвоєчасна виплата поточної зарплати, порушення вимог законодавства про працю, не укладання колективних договорів або внесення змін до них, невиконання зобов'язань колективних договорів, генеральної, галузевої та регіональної угод; ненадання інформації профкому про виконання умов колективного договору, відсутність інформування найманих працівників щодо їх звільнення або переведення під час реорганізації підприємства, незадовільні умови праці та охорони праці, незабезпеченість продуктивної зайнятості найманих працівників, невідповідність розмірів оплати праці адміністративно-управлінського персоналу рівню заробітної плати робітників, зміни в податковому кодексі.

В процесі державотворчої роботи особливої ваги при забезпеченні соціальної безпеки набуває пенсійна реформа. Основним недоліком для населення є незрозумілість алгоритму проведення та очікуваних результатів пенсійної реформи, яка розрахована на далеку перспективу і перші внески в цю систему повинні зробити люди, яким ще не виповнилось 40 років. Як відомо, пенсійна реформа пробуксовує також через недовіру населення фінансовим інституціям країни, зокрема банківській системі на яку покладають надію щодо сприяння створення системи накопичувальних пенсійних вкладів.

Політологічний аналіз соціальних процесів, що спостерігаються в Україні впродовж останніх років, надає можливість виділити декілька груп взаємопов'язаних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру, які, прямо або опосередковано впливають на рівень ефективності суспільного поступу в обраному напрямі. До однієї із груп таких чинників слід віднести об'єктивні: особливості еволюційного процесу українського суспільства та формування основ громадянського суспільства, механізму соціальної, правової держави та її функцій; до іншої – суб'єктивні: людський фактор, рівень політико-правової свідомості та правової культури суспільства. Водночас не менш важливою є

група науково-прогностичних чинників у зв'язку з відсутністю чіткої програми розвитку: українське суспільство продовжує перебувати в стані інтенсивного пошуку пізнавальних орієнтирів, недостатнього усвідомлення необхідності розробки програми розвитку з метою реалізації завдань, визначених Конституцією [64].

Невідповідність проголошеної державної ідеології реальному стану соціально-економічного життя, застосування принципів макіавеллізму в політиці стримували формування інститутів громадянського суспільства, основ правової і соціальної державності. На рівні групової та індивідуальної свідомості зазначене проявилось викривленим розумінням мети трансформаційного процесу, недовірою до влади і демократичних інститутів, правовим нігілізмом, негативно вплинуло на формування політико-правової культури населення. В наслідок неефективного керівництва, відсутності чітких політичних, економічних і соціальних орієнтирів модернізації суспільства, недосконалості нормативно-правової бази, зростання витратного характеру виробництва, недостатнього забезпечення енергоносіями, бартеризації обмінних процесів виникла низка передумов і причин загроз політиці соціальної безпеки та державотворчому процесу.

Аналіз чинників, що стримували і продовжують стримувати трансформаційні процеси в Україні, надає підстави зробити висновок, що деякі положення Основного Закону держави та чинного законодавства не забезпечують головний інтерес суспільства: його безпеку і стабільність як передумову ефективного реформування будь-якої соціальної системи. Недосконалими виявились деякі механізми їх реалізації. Йдеться про закони, що визначають правові засади створення, організації й функціонування елементів політичної системи та механізму держави, тобто ті, що регулюють сферу політики – специфічного координатора відносин між соціальними категоріями, групами і окремими індивідами щодо узгодження особистого й загального інтересів. Практично всі вони приймалися в умовах політичного протистояння, а досягнутий при цьому консенсус мав місце лише на стадії прийняття закону, закінчуючись на стадії його виконання. До того ж, на різних стадіях законодавчих процедур заради задоволення корпоративних інтересів і досягнення “консенсусу” з проектів вилучалось багато норм і окремих положень, що породжувало протиріччя, суттєві прогалини в матерії того чи іншого закону, недосконалість процесуальних норм, створюючи низку загроз соціальній безпеці суспільства. Тому, досліджуючи питання щодо усунення чинників, які стримують процеси формування політико-правових основ і соціальних аспектів в діяльності інститутів соціальної безпеки та їх вплив на державотворчий процес, слід вжити заходи щодо вдосконалення законодавства, яке забезпечує функціонування політичної сфери. Це сприяло б за допомогою юридичних механізмів припинити ототожнення ідеології якоїсь однієї політичної сили або партії, що прийшла до влади, і політики держави, яка є багатоаспектним консесуальним суспільним явищем і визначає стратегію і тактику модернізаційного процесу.

Саме цілеспрямована політика держави як специфічного координатора відносин між соціальними групами, втілюючись у праві, безпосередньо впливає на суспільні процеси, через його норми забороняє певні шкідливі дії, конфлікти,

що загрожують стабільності суспільства, або стимулює позитивну діяльність, спрямовану на його розвиток. Тобто, соціальна безпека і стабільність кожної особи залежать від спрямованості та якості політики, досконалості законодавства, яке повинно гарантувати і забезпечувати таку безпеку шляхом встановлення дозволів, заборон, примусу. Саме в сфері політики формуються орієнтири внутрішнього і зовнішнього функціонування держави, програми суспільного розвитку, виробляються механізми їх реалізації, ухвалюються відповідні рішення, які можуть сприяти прогресу або стримувати його, викликати негативні наслідки, конфлікти та небезпеки. Виходячи із загального інтересу в цій же сфері формуються засади національної та соціальної безпеки, стимулюються відповідні рішення законодавчого органу щодо її правового забезпечення.

Політологічний аналіз політико – правових основ діяльності інститутів соціальної безпеки в державотворчому процесі України свідчить про те, що основою, фундаментом для їх діяльності є насамперед Конституція України. Основний документ держави визначає нашу державу як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу [65, ст.1]. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основний Закон визначає роль і місце держави в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, а відтак ми можемо констатувати, що держава є основним інститутом соціальної безпеки [66,ст.5].

Окрім Основного Закону, політико-правовою основою діяльності інститутів соціальної безпеки є базові соціальні закони, які прийняті і функціонують в соціальному середовищі, насамперед Закони України: “Про пенсійне забезпечення” [67]; “Про пенсійне забезпечення осіб звільнених з військової служби та деяких інших осіб” [68]; “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” [69]; “Про загальнообов’язкове державне страхування на випадок безробіття” [70]; “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” [71]; “Про боротьбу з корупцією” [72]; “Про доступ до публічної інформації” [73]; “Про звернення громадян” [74]; “Про громадські об’єднання” тощо [75].

Водночас, незважаючи на деякі позитивні тенденції в законодавчій діяльності, прийняття нових законів, серед яких – низка кодексів матеріального права, не виправдано повільно здійснюється розробка та ухвалення відповідних процесуальних правових актів. Через хронічне відставання юридичного забезпечення трансформаційних процесів суспільні відносини, що виникають, постійно загрожують виходом за межі правового поля, що у свою чергу стимулює прагнення і діяльність органів держави щодо їх регулювання підзаконними нормативно-правовими актами, кількість яких у системі законодавства України постійно збільшується. Але потрібно зазначити, що збільшення кількості не приводить до зростання якості політико-правових основ стосовно діяльності інститутів соціальної безпеки та збільшення їх ролі в державотворчому процесі.

Зазначена точка зору базується на двох аспектах: суб’єктивному - бажанні окремих представників від влади зберегти свої особисті позиції у владній

системі та об'єктивному – позитивістському підході до розуміння права багатьма представниками цієї страти суспільства. Детальний аналіз таких позицій дає підстави дійти висновку, що право розглядалось і розглядається як інструмент влади для переустрою суспільних відносин.

Процес формування основ соціальної правової держави в Україні, на відміну від західних її моделей, має свої особливості. Складність і суперечливість цього процесу в практичній площині полягає в тому, що в умовах слабких демократичних традицій перехідного суспільства від тоталітаризму до демократії, недосконалості національного законодавства, недостатнього рівня політичної, правової й економічної культури населення, постало завдання одночасного створення засад громадянського суспільства, правового і соціального аспектів державності, визначення та становлення інститутів соціальної безпеки, формулювання їхніх завдань та напрямів діяльності стосовно державотворення. Світова практика державотворення такого досвіду не має. До того ж, слід зважати також на те, що основними суспільними силами, які в західних країнах XIX-XX ст. генерували ідеї правової, а потім соціальної державності, були відповідно ліберально – демократичний рух і соціал-демократія. Досвід функціонування (та існування) цих ідейних течій був припинений у нас комуністично-більшовицьким режимом у 20-ті роки минулого століття.

У перехідному українському суспільстві поки що відсутня політична сила, яка б змогла консолідувати, на правовій основі політичні партії, громадські об'єднання на реалізацію визначеного Конституцією України суспільного ідеалу. Незважаючи на значну кількість політичних партій, вони, за невеликим виключенням, не можуть розглядатись ефективними елементами громадянського суспільства та інститутом соціальної безпеки, впливати на державотворення, оскільки більшість із них створені “зверху”, під конкретних політиків чи фінансово-політичні групи для забезпечення виключно їх інтересів – участі у парламентських чи президентських виборах, тиску на владу, лобіювання корпоративних інтересів чи інтересів свого бізнесу. Громадські організації, як інститути соціальної безпеки, на сьогодні в більшості своїй втратили вплив на суспільство через нечіткість або невизначеність стратегічного курсу розвитку, політичні суперечки їх керівників, накидання населенню окремих регіонів заздалегідь несприйнятної ним системи поглядів та ідей, переоцінку національного, мовного, регіонального аспектів у політиці тощо. Окрім того, суспільна свідомість є ще надто обтяженою колективістським компонентом і неадекватно сприймає принципи індивідуалізму, на яких фактично базується ціннісно-орієнтаційна система громадянського суспільства. Антропологічна модель суспільства, сформована в недалекому минулому, для більшості населення є більш зрозумілою, “своєю”, від якої воно не може відмовитись і прийняти без застережень “чужу” ідею громадянського суспільства. Тому, значній частині українського суспільства значно ближчим є державний патерналізм, ніж принцип субсидіарності, який є фундаментом соціальної політики багатьох західних країн. Цим, на погляд дисертанта, пояснюється не сприйняття частково або в цілому ідеології громадянського суспільства не тільки на побутовому рівні, а й серед науковців [76].

В плані реалізації завдань по створенню основ соціально-правової держави найскладнішим залишається питання визначення збалансованих відносин держави і суспільства, меж втручання держави в економічну і соціальну сфери, співвідношення регулюючої ролі держави (соціальної функції) і стихії ринку (економічної свободи). Головною проблемою державотворчого процесу є створення ефективної нормативної бази за умови примату закону, демократичної правової системи, тобто створення основ правової державності, на ґрунті якої змогли б формуватись інститути громадянського суспільства і соціальний аспект державності. Важливу роль у цьому відіграє реалізація демократичних принципів побудови і функціонування владних органів, переорієнтація їх політики від захисту інтересів держави до захисту інтересів особи; наповнення реальним змістом принципу верховенства права; здійснення державно-правової реформи (парламентської, адміністративної, муніципальної та судової); механізму захисту прав і свобод людини і громадянина; формування високого рівня політичної, правової й економічної культури населення.

Контрольні запитання

1. Надайте характеристику основним проблемам соціальної сфери з врахуванням трансформаційних процесів в Україні.
2. Назвіть основні чинники гальмування ефективності впровадження в життя схеми “суспільство – держава – особа”.
3. Надайте характеристику політико-правовим основам діяльності інститутів соціальної безпеки.
4. Особливості формування основ соціальної правової держави в Україні.

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Держава як основний інститут політики соціальної безпеки в державотворчому процесі

Крізь призму дослідження утворюючих елементів системи соціальної безпеки в процесі державотворення необхідно визначитись з їх змістом і функціями. Держава як інститут соціальної безпеки відносно актуальності дослідження розглядається нами в аспекті своїх соціально-політичних функцій. Логіка розкриття даних функцій держави невід’ємно пов’язана з поняттям “держава” тож, необхідно окреслити його сутність. Держава: політична цілісність, яка утворюється національною чи багатонаціональною спільнотою, закріпленою за певною територією, де підтримується юридичний порядок, встановлений політичною елітою, яка монополізує владу, маючи законне право застосовувати примус; форма суспільного об’єднання людей на конкретному життєвому просторі, що спирається на владу, право, цінності [77, С.166].

Держава як інститут соціальної безпеки направляє свою діяльність на розвиток і реформування суспільства з метою найбільш повної реалізації прав і свобод людини. Така функція класифікується як політична. В компетенцію держави входить пошук, формування та здійснення пріоритетних завдань суспільства на конкретному історичному етапі. Політична функція держави полягає в забезпеченні цілісності й збереженні суспільства, формою якого є ця держава, у створенні умов для спокійного та гармонійного його розвитку. Якщо держава не підтримує такого стану, дозволяючи окремим політичним силам провокувати різного роду соціальні конфлікти, тоді вона не виконує своєї політичної функції, зумовлюючи появу загроз для системи соціальної безпеки.

Діяльність держави по здійсненню політичних функцій складна, багатогранна, по суті, створює умови для ефективного виконання інших функцій. При виконанні політичної функції держава з усього спектру політичних інтересів обирає найсуттєвіші. Політична функція забезпечує реалізацію волевиявлення народу шляхом прийняття відповідних законів та інших державних рішень, реалізацію прав громадян при формуванні державної влади й прийнятих нею рішень. Вона спрямована на створення умов для самоорганізації й самоврядування народу, залучення народу до вирішення державних справ при формуванні демократичного, громадянського суспільства. Політична функція реалізується також шляхом реформування державного механізму; вироблення правових статутів для діючих у суспільстві політичних інституцій; здійснення нагляду за їх діяльністю; прийняття відповідно до законів необхідних заходів з метою упередження, припинення незаконних дій; виконання дій, спрямованих на налагодження всебічних зв’язків з населенням країни.

Провідну роль у здійсненні політичної функції відіграє робота по реалізації національної політики. Йдеться не тільки про регламентацію взаємовідносин між різними етносами. Першорядне значення має створення

сприятливих умов для розвитку державоутворюючого етносу, його культури, мови, історичних традицій, налагодження відносин із діаспорою. Саме держава бере на себе роль формування провідної (титульної) нації. Водночас держава для забезпечення соціальної рівноваги та безпеки повинна виявляти й узгоджувати національні інтереси інших етносів, враховувати їх у своїй політиці, у тому числі при прийнятті державних рішень, своєчасно виявляти джерела загострення напруги в національних відносинах і використовувати державно-правові механізми для вирішення демократичним шляхом національних протиріч.

Безпосереднім продовженням політичної функції в демократичній державі є функція по охороні прав і свобод людини та громадянина. В її основі лежить політика визнання людини найвищою соціальною цінністю, невідчуженості та непорушності її основних конституційних прав і свобод. Виходячи із верховенства права над державою, права й свободи людини визначають зміст, сенс і напрямки всієї діяльності законодавчих, виконавчих, судових органів. Сьогодні відбувається інтернаціоналізація проблеми прав людини внаслідок переростання її із внутрішньої справи держави у фактор міжнародної політики [78]. Держава виступає соціально-політичним арбітром, забезпечуючи узгодження суперечливих групових і індивідуальних інтересів, пошук соціального компромісу, урегулювання соціальних, релігійних і міжнаціональних конфліктів. Незважаючи на важливість такої функції держави як визначальної категорії права соціального забезпечення, в науковій літературі й досі точаться гострі дискусії про її природу, зміст та ознаки.

До внутрішніх функцій держави належить соціально-політична функція. Об'єктом такої функції є людина, її життя та здоров'я. Соціальна функція держави України закріплена у ст.6 Конституції [79, С.141], відповідно до якої Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Сутність соціально-політичної функції держави стисло виражена у ст.3 Основного Закону. Згідно з цією статтею людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [80, С.77]. Це свідчить про те, що зміст соціальної функції має широкий спектр напрямів. В державі охороняється праця і здоров'я людей, встановлюється гарантований мінімальний розмір оплати праці, забезпечується державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства й дитинства, інвалідів і людей похилого віку, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомоги та інші гарантії соціального захисту.

Зміст соціальної функції визначається завданнями держави в соціальній сфері. З приводу співвідношення соціальних завдань та соціальної функції держави варто зазначити, що вони є взаємопов'язаними, але не тотожними. Незважаючи на деякі відмінності у розумінні науковцями співвідношення завдань і функцій держави, беззаперечним є те, що завдання відносно функцій держави мають визначальне значення, саме завдання обумовлюють вибір державою форм і методів реалізації її внутрішніх та зовнішніх функцій.

Передумовою виникнення соціальної функції держави є поставлене перед нею суспільством завдання щодо постійного поліпшення добробуту усіх і кожного. “Головним призначенням функції, яка розглядається – зазначає В.К.Бабаєв, – є забезпечення суспільного добробуту, тобто гідного життя і розвитку кожної людини, створення рівних можливостей для усіх громадян в досягненні цього добробуту” [81, С.78]. Соціальна функція багатогранна за змістом і масштабна за обсягом державної діяльності. Головне її призначення полягає в усуненні або пом’якшенні соціальної напруги в суспільстві. Для виконання соціальної функції держава створює систему відповідних органів, фонди, які витрачає на пенсії, допомоги, охорону здоров’я населення, освіту тощо. Вона розробляє і реалізує програми, які стабілізують зайнятість населення та скорочують безробіття, регулює розміри заробітної плати тощо. Соціальна функція є однією з найважливіших функцій демократичної та правової держави. Досягнення такого стану, коли сутність держави стане дійсно соціальною - основна мета всіх демократичних сил державно упорядкованого суспільства. Водночас, незважаючи на важливість для науки і практики поняття “соціальна держава”, ні Конституція України, ні будь-який інший нормативно-правовий акт не дає його визначення. Більш того, термін “соціальна держава” радянською юридичною наукою не розглядався взагалі, а визначення соціальної держави, що пропонуються західними вченими, часто занадто абстрактні, і, мабуть, у певній мірі поверхневі й однобокі. Наприклад, Брокхауз визначає соціальну державу як державу, яка свою відповідальність і силу впливу спрямовує на подолання суспільного зла і на нівелювання соціальних протиріч” [82, С.55-56]. Навіть не проводячи глибокий аналіз даного висловлювання, можна помітити, що воно не відображає суть соціальної держави в повній мірі, а лише вказує на один з напрямів її діяльності. Крім того, з такого визначення неясно, якими засобами, інакше кажучи, за допомогою чого соціальна держава “долає суспільне зло” і “нівелює соціальні протиріччя”, “зменшує ризики соціальної безпеки”.

Історія виникнення соціальної держави та соціальної функції бере свій початок з найстаріших людських цивілізацій, коли мислителі античності почали висувати ідеї захисту прав людини, в основу яких було покладено знаменитий вислів давньогрецького філософа Протагора: “Людина – мірило всіх речей” [83, С.45]. Вважаємо, що виникнення соціальної функції держави – це об’єктивна закономірність державного розвитку, своєрідна реакція на новітні процеси суспільної еволюції пов’язана з проблемами людського існування в умовах вільної, ринкової економіки. Стержнем цих проблем стали взаємовідносини держави і особистості. Ознакою розбудови української державності є те, що наша держава одночасно прагне стати і правовою, і соціальною. Саме в цьому полягає складність побудови соціальної держави в Україні. Зважаючи на відсутність у нас основ правової державності в недалекому минулому, правову і соціальну державу доводиться будувати одночасно, що породжує значні проблеми. Але нині дуже важливою засадою для процесу соціального державотворення в Україні є законодавче закріплення державою за собою обов’язку утвердження і забезпечення прав і свобод людини (ст.3 Конституції

України) [84]. Цей обов'язок знайшов подальший розвиток в інших законодавчих актах. Так, наприклад, Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" визначає основи соціальної захищеності інвалідів в Україні і гарантує їм рівні з усіма іншими громадянами можливості для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства створення необхідних умов, які дають можливість інвалідам вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними здібностями і інтересами [85, С.252]. Слід зазначити, що питанню соціального захисту людини та громадянина в Україні присвячено більше ста законодавчих актів. Так, забезпечення та захист соціальних прав громадян, а відтак і рівня соціальної безпеки є одним з основних завдань держави. У наш час розвиток системи соціальних прав людини є одним із головних напрямів подальшого розвитку демократії у сфері, яка багато років випадала з системи ефективного правового регулювання. Тому проявом соціальної політики української держави слід вважати закріплення в її законодавчих документах системи соціально-культурних прав і свобод громадян. Зміст цих прав і свобод, висвітлення їх значущості та послідовний захист з боку держави, боротьба з негараздами в екологічній сфері, послідовна діяльність щодо ліквідації наслідків чорнобильської катастрофи – все це є яскравим прикладом соціального спрямування діяльності нашої держави, соціальної орієнтації її політики. На жаль, і зараз вітчизняне правове регулювання ще набагато відстає від регулювання аналогічних питань в країнах Західної Європи. Хоча основні соціальні права і закріплені в Конституції України, а окремі з них конкретизуються чинним законодавством, практичний захист цих прав залишає бажати кращого, а головне - відповідного ставлення до цих прав і свобод як до одних з найважливіших. Тут можна погодитися з Ю.О.Тихомировим відносно того, що діюче публічне право має тісніше поєднуватися з приватним правом щодо виконання своїх принципово-організаційних функцій у системі соціальних прав і свобод [86, С.345]. Таким чином, основним завданням та напрямком діяльності демократичної, соціальної, правової держави є забезпечення прав людини і громадянина на життя, здоров'я, гідність, працю, освіту та інші суспільно-соціальні блага. Тож, важливою умовою розбудови соціальної державності в Україні є створення реально діючої системи гарантій та досконалого механізму юридичних засобів здійснення та захисту прав і свобод людини з метою забезпечення фактичної реалізації принципу свободи, соціальної справедливості, рівності та моральності. Адже сьогодні саме стан здійснення охорони та захисту (в першу чергу, юридичними засобами) прав і свобод людини є визначальним показником рівня гуманізму, цивілізованості, культури будь-якого суспільства і держави. Взагалі, в юридичній літературі не існує єдності щодо того, які права слід відносити до соціальних. Так, одні автори відносять до них, поряд з правом на соціальний захист, правом на житло, правом на достатній життєвий рівень та правом на охорону здоров'я, такі права, як право на працю, право на відпочинок, право на страйк, право на освіту, право на доступ до культурних цінностей, право на безпечне довкілля, а також право на сім'ю та право на свободу світогляду і віросповідання [87, С.22; 88, С.50]. Такий підхід можна охарактеризувати як

розгляд соціальних прав в широкому розумінні. Інші автори відносять право на працю, право на відпочинок та право на страйк до економічних прав – можливостей людини здобувати засоби до існування шляхом виробництва матеріальних благ [89, С.12]. Дехто об'єднує соціальні і економічні права, виділяючи при цьому групу соціально-економічних прав [90, С.27]. Ми дотримуємося такого підходу до класифікації соціальних прав, при якому вони чітко розмежовуються залежно від сфери їх здійснення.

Відповідно до такого підходу до соціальних прав відносимо: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на соціальний захист; право на житло; право на охорону здоров'я; право на отримання соціальних пільг, дотацій та компенсацій. Беручи до уваги вищенаведене, до характеристик соціальної функції держави відносимо такі: соціальна функція є похідною від соціальних завдань, які взяла на себе держава, з одного боку, та засобом реалізації соціальних прав людини та громадянина – з іншого; соціальна функція є внутрішньою функцією, оскільки її об'єктом є людина, її життя та здоров'я; для реалізації цієї функції (контролю за реалізацією, виконанням тощо) створюється система державних органів спеціальної компетенції; соціальна функція реалізується переважно в правових формах, серед яких правотворча, правозастосовна та правоохоронна; під соціальною функцією розуміємо законодавче визначення мінімуму соціальних благ, які повинен отримувати кожен (з одного боку, створення правового механізму захисту соціальних прав – з іншого); соціальна функція включає в себе законодавче закріплення обов'язковості соціальної допомоги певним категоріям громадян (інвалідам, безробітним, чорнобильцям та ін.).

Таким чином, під соціальною функцією держави пропонуємо розуміти один із напрямків діяльності держави, який полягає у створенні державою необхідних умов, що забезпечують гідне життя людини незалежно від її соціального стану, участі у виробництві сукупного національного доходу, а також належного правового механізму її соціальної захищеності відповідно до міжнародних стандартів. Якість виконання державою соціальної функції визначає рівень задоволення населення політикою влади, що є запорукою соціальної стабільності, а отже і соціальної безпеки в цілому.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття “держава” в контексті реалізації соціальної політики.
2. Політична функція держави: зміст та особливості реалізації.
3. Розкрийте соціальну функцію держави та особливості її реалізації в сучасній Україні.
4. Соціальні права українського громадянина: теорія та практика.

2.2. Громадські організації та політичні партії: їх місце і роль в забезпеченні політики соціальної безпеки

Соціальна спрямованість державної політики забезпечує умови гідного життя, вільного розвитку та безпеки особистості. Для вирішення цих завдань в

Україні актуальною є проблема взаємодії органів влади і громадських організацій у процесі здійснення політики соціальної безпеки, суттєво зростає роль громадян та їх об'єднань у визначенні пріоритетів та розробки стратегії її реалізації. Взаємодія влади і суспільства сприяє кращому розумінню громадськістю логіки державних рішень та сутності політики, що здійснюють органи влади. Участь громадських організацій у формуванні та реалізації політики органів влади є складовою процесу демократизації суспільства в умовах інтеграції України до світової спільноти. Історія показово свідчить, що забезпечення національної безпеки держави – це справа не тільки органів державної влади, а й усього суспільства і кожного громадянина. Наявність ефективної мережі громадських структур стає за сучасних умов однією з умов забезпечення національної безпеки, вагомим складовою якої є безпека соціальна. Відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. громадяни України, об'єднання громадян є суб'єктами забезпечення національної безпеки; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів визнано пріоритетним напрямом реалізації національних інтересів України [91, С.19]. На суттєву роль, яку мають відігравати інститути громадянського суспільства в реалізації політики національної безпеки, зокрема шляхом залучення громадянського суспільства до процесу її продукування та практичної реалізації, наголошується у “Стратегії національної безпеки України”, затвердженій Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. [92, С.5].

На сучасному етапі суспільного розвитку створюються нові передумови для докорінної зміни місця та ролі цих організацій як суб'єктів суспільного життя загалом і соціальної політики зокрема. Виражаючи інтереси різних соціальних спільностей, класів, соціальних груп, верств суспільства, такі організації здатні зробити вагомий внесок у стабілізацію процесів розвитку соціального буття, сприяти зміцненню соціального добробуту населення. Особливість діяльності громадських організацій як суб'єктів соціальної політики полягає в тому, що кожна з них здатна оптимізувати процес реалізації своїх функцій за умови, що якнайповніше використовуватиме способи, форми впливу на соціальне буття, що характерні лише для цієї організації, відбивають її специфіку, неповторність, відмінність від інших. Кожна громадська організація задовольняє свої специфічні соціальні інтереси й потреби, які може реалізовувати людина, громадянин як її член лише в її межах. Зазначене об'єктивно розширює громадську основу, соціальне поле реалізації особистістю в певній організації власних різноманітних соціальних потреб. У зв'язку з цим важливо подолати традиції копіювання в діяльності окремих громадських організацій форм і методів діяльності державних органів чи політичних партій з регулювання соціальних процесів, що характерно для пострадянської дійсності. Необхідно шукати власні, характерні для тієї чи іншої самокерованої організації способи й форми самореалізації як суб'єкта соціальної політики. Урахування особливостей такої діяльності кожною з громадських організацій має важливе практичне значення в реалізації завдань соціальної політики.

За доби глобалізації, європейської політики “нового регіоналізму” поширення набуває процес послаблення державної влади через зростання ролі наднаціональних організацій в управлінні економікою інтеграційних об’єднань, що створює передумови для втрати державного суверенітету. Така тенденція підсилює необхідність активної діяльності інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення адекватності системи національної безпеки загрозам, національним інтересам та економічним можливостям держави.

Вважаємо, що для з’ясування місця та ролі того чи іншого різновиду громадських об’єднань України в забезпеченні національної безпеки держави, так само, як і за визначення механізмів та технологій їх впливу на політику у цій сфері необхідно виходити з того, що термін “національна безпека” вживається у вітчизняному законодавстві як “захищеність життєво важливих інтересів України людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам” [93]. На загальному тлі відсутності прямих загроз зовнішньої агресії роль та місце громадських структур як організаційної основи недержавної системи забезпечення національної безпеки визначає їх реальний потенціал впливу на ситуацію у внутрішньополітичній, соціально-економічній, екологічній, гуманітарній (культурній, духовній) сферах. Тобто йдеться про спроможність громадських структур вирішувати конкретні завдання у сферах захисту життя, безпеки та власності пересічних громадян, спрямовувати енергію громадян на творчу діяльність і тим самим знижувати рівень соціального напруження у суспільстві на перехідному (кризовому) етапі його розвитку. На думку вітчизняного вченого Г.Почепцова, особливості формування системи національної безпеки країн перехідного періоду характеризує (з-поміж внутрішніх чинників) “політика диверсифікації усіх верств і усіх механізмів у пошуку своєї самодостатності, якої нова держава не може протиставити нічого об’єднуючого” [94]. Так, у контексті забезпечення на сучасному етапі соціальної безпеки постає завдання створити за участі громадських об’єднань недержавну інфраструктуру надання соціальних послуг різним категоріям населення. Маємо констатувати, що недержавна система забезпечення національної безпеки в країнах пострадянського простору перебуває поки на стадії формування. На перешкоді її становлення – низка чинників об’єктивного і суб’єктивного характеру: аполітичність переважної більшості населення, вкрай низький рівень довіри громадян до владних структур, політичних партій, інших громадських об’єднань, а також рівень громадянської культури – культури демократії у суспільстві; відсутність кропіткої й конструктивної роботи політико-управлінської еліти щодо ефективного захисту інтересів та підвищення рівня життя пересічних громадян; її націленість на недопущення до реальної влади нових політичних сил зі свіжими ідеями та використання будь-яких засобів і технологій для подовження свого подальшого перебування при владі у майбутньому тощо. Проблеми відносин між владою та неурядовими організаціями у сфері забезпечення національної безпеки України загалом відображують системні вади існуючої моделі влади та сучасної парадигми

соціально-владних відносин: замкненість та непрозорість партійно-парламентських механізмів організації влади та ухвалення політико-управлінських рішень, недостатня розвиненість власне інститутів громадянського суспільства. Одним з головних питань національної безпеки держави, яку суспільство наймає для забезпечення власної безпеки, слід вважати запровадження ефективного громадського (народного) контролю за діяльністю органів державної влади, налагодження конструктивної роботи громадських експертних рад при органах виконавчої влади, що діють у сфері забезпечення національної безпеки. Сьогодні недержавній системі забезпечення національної безпеки української держави бракує єдиного координуючого органу як методичного та організаційного центру. Деякі вітчизняні фахівці у цій сфері пропонують створити при РНБО України Центр недержавного забезпечення національної безпеки України або ж Незалежну громадську консультативну раду з представників українського і міжнародного експертних співтовариств (за участі зацікавлених громадських організацій, аналітичних центрів, представників української діаспори). Вважаємо, що при вирішенні цього питання у контексті запровадження постійно діючих механізмів співпраці органів державної влади та інститутів громадянського суспільства доцільно було б, по-перше, ґрунтовно проаналізувати зарубіжну практику впровадження механізмів безпосереднього впливу соціальних рухів та громадських організацій на політику держави у сфері забезпечення її національної безпеки, яку характеризує діяльність спеціальних структур та інститутів; по-друге, необхідно виходити з того, що сьогодні питаннями національної безпеки та оборони в Україні опікується низка недержавних аналітичних центрів, які мають свої періодичні друковані або ж електронні періодичні видання, здійснюють активну видавничу діяльність.

Виходячи з потреби забезпечення повноцінної участі громадян та їх об'єднань у захисті національної безпеки, а також ефективного вирішення покладених на них завдань, В.Крутов вважає, що "...роль, місце і сам механізм реалізації громадянами своїх повноважень недостатньо розкрито в законодавстві України" [95]. Отже, розглядаючи місце і роль громадських організацій в забезпеченні соціальної безпеки, зробимо акцент на тому, що конструктивне вирішення значного кола питань, пов'язаних з формуванням та ефективним функціонуванням недержавної системи забезпечення національної безпеки за активної участі громадськості та об'єднань громадян України, багато в чому залежить від внесення відповідних змін і доповнень до чинного виборчого законодавства (з метою кардинальної зміни існуючої виборчої системи) до чинних законодавчих актів "Про основи національної безпеки України", "Про об'єднання громадян", "Про політичні партії України", "Про органи самоорганізації населення". Ефективному забезпеченню національної безпеки мають слугувати розробка (за активної участі громадськості та об'єднань громадян) Концепції суспільної безпеки та Концепції взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства, ухвалення низки нових законів: "Про недержавне забезпечення національної безпеки України", "Про соціальні послуги", "Про основні засади здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади". Базуючись на

принципах забезпечення національної єдності та захищеності важливих інтересів особистості, суспільства і держави від зовнішніх загроз, потребує відповідного унормування й діяльність філіалів, відділень, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій зарубіжних держав в Україні, а також неурядових організацій та незалежних аналітичних центрів, що реалізують програми (проекти), зокрема щодо реформування певних сфер суспільного життя в Україні за фінансової допомоги зарубіжних інституцій.

Особливість діяльності громадських організацій як суб'єктів інституцій соціальної безпеки полягає в тому, що кожна з них здатна оптимізувати процес реалізації своїх функцій за умови, що якнайповніше використовуватиме способи, форми впливу на соціальне буття, що характерні лише для цієї організації, відбивають її специфіку, неповторність, відмінність від інших. Кожна громадська організація задовольняє свої специфічні соціальні інтереси й потреби, які може реалізовувати людина, громадянин як її член лише в її межах. Зазначене об'єктивно розширює громадську основу, соціальне поле реалізації особистістю в певній організації власних різноманітних соціальних потреб. У цьому зв'язку важливо подолати традиції копіювання в діяльності окремих громадських організацій форм і методів діяльності державних органів чи політичних партій з регулювання соціальних процесів, що характерно для пострадянської дійсності. Необхідно шукати власні, характерні для тієї чи іншої самокерованої організації способи й форми самореалізації як суб'єкта соціальної політики. Урахування особливостей такої діяльності кожною з громадських організацій має важливе практичне значення в реалізації завдань соціальної політики при забезпеченні соціальної безпеки держави.

Досліджуючи політику соціальної безпеки як складну, відкриту, динамічну систему зіштовхуємося з проблемою взаємодії її головних підсистем. Однією з найважливіших соціальних підсистем, яка справляє значний вплив на всі аспекти суспільного буття, є політична підсистема. Як свідчить світова практика, від її ефективного функціонування залежать напрям, темпи та успішність розвитку соціуму. Важливим чинником цієї ефективності є наявність в суспільстві розгалуженої та сталої партійної системи. В розвинених країнах політичні партії виступають провідними суб'єктами політичних відносин та владних дій, слугують агрегуванню, артикуляції та реалізації суспільних інтересів через участь громадян в політичних процесах. Беручи участь у владі, партії фактично є “посередницькою ланкою” у взаємодії держави, громадянського суспільства та особистості. Тож, політичні партії – одна з найважливіших складових одночасно двох систем – політичної системи суспільства та соціальної інфраструктури соціуму. Політичні партії досліджуємо як інститути репрезентації та реалізації інтересів основних соціальних груп суспільства, що при ефективній взаємодії з державою та органами публічної влади підвищують та підтримують стабільність існування структури соціальної безпеки держави.

Термін “партія” (від лат. *partio* – ділю, розділяю) у перекладі з латини означає частину якоїсь великої спільноти. Політична партія - це організована частина суспільства, члени якої об'єднуються з метою вибороти владу в державі та утримати її [96, С.213]. Основним призначенням партії є політична

освіта має та надання цілеспрямованого й організованого характеру діям цих мас для захисту власних інтересів. Як свідчить історична практика, політичні партії в усіх країнах створювалися як інструмент боротьби за владу та перенесення інтересів різних ідейно-політичних течій у реальну політику держави. Звідси випливає й головна мета їхньої діяльності – захист соціально-політичних інтересів певних груп населення. Саме заради реалізації цих інтересів і ведеться боротьба за завоювання й утримання.

В сучасній Україні ідеї політичного плюралізму багатопартійна політична система дістала своє закріплення на конституційному рівні, який виражається у визнанні права громадян на об'єднання в політичні партії і громадські організації, організації суспільного життя на принципах політичного, економічного і ідеологічного блага. Політичні партії в Україні намагаються сприяти формуванню і вираженню політичної свободи громадян, приймають участь у виборах. Крім Конституції статус політичних партій в Україні закріплено в Законі України “Про об'єднання громадян” [190], а також у виборчому законодавстві. Становлення політичних партій і громадських рухів в Україні відбувається за надзвичайно складних умов. Тривала економічна криза, крах попередніх суспільних ідеалів, які поділяла значна частина населення нашої держави, призводять до стрімкого зростання соціальної напруженості в суспільстві, дискредитують в очах певної категорії громадян політичні цінності. До того ж, через невідповідність об'єктивно-реальної діяльності партій зазначеному і декларованому в програмах, партії мають негативний імідж у масовій свідомості.

В сучасній політичній науці не існує усталеного та загальновизнаного підходу до окреслення функцій політичних партій, серед яких згідно з основними напрямками їх діяльності виділяють політичні, організаційні та ідеологічні функції. В контексті розгляду інституцій соціальної безпеки політичні партії цікавлять нас перш за все як регулятор соціальних процесів, які б забезпечували стабільність існування соціуму. Як соціальні можна зазначити наступні: представництво інтересів різних соціальних груп населення, сприяння їхньому задоволенню, розширення соціальної бази партії, соціальну інтеграцію та залагодження протиріч у суспільстві, політичну соціалізацію особистостей, реалізацію соціальних ініціатив, роботу з молоддю, здійснення взаємодії між владними інституціями та інститутами громадянського суспільства, забезпечення зв'язку населення із державними інституціями та посилення громадського контролю за їхньою діяльністю та діяльністю самих партій тощо.

На нашу думку, мають рацію С.Здіорук та В.Бичек, говорячи що “головною метою діяльності партій у системі владних відносин, як і головною метою діяльності усіх інститутів громадянського суспільства є формування власної національної форми взаємодії держави та громадян, суспільного ладу, забезпечення приватного інтересу громадян” [97]. Суспільство для забезпечення власних інтересів повинно контролювати політичні партії. Перш за все, громадяни можуть впливати на політичну поведінку і прийняття урядових рішень на виборах. Процедура голосування є дієвим механізмом громадського вибору, який реально визначає ті політичні сили і персони, що мають обійняти найвпливовіші посади в державі. Тому діячі сучасного українського політикуму

поступово доходять висновку, що їх політичне майбутнє залежить від того, наскільки вони виправдають сподівання виборців щодо реалізації їх інтересів. За цих умов саме програми політичних партій є по суті компендіумами інтересів тих соціальних груп, в яких партії вбачають свою електоральну базу. Але оскільки ці ж групи можуть бути об'єктом агітації та пропаганди з боку інших політичних партій, які конкурують між собою за лояльність населення, на практиці така ситуація веде до гомогенізації політичних програм різних партій та нечіткої їх ідеологічної окремішності одна від одної. Але імідж партій визначається, перш за все, їх реальними діями.

Нажаль, оскільки кожна партія репрезентує (і відповідно захищає) інтереси лише певної соціальної групи, які можуть бути протилежними інтересам іншої, не доводиться сподіватись, що партії завжди виступатимуть медіаторами суспільного порозуміння між різними соціальними групами. Цю думку підтверджує Ю. Шведа: “Факт існування багатопартійності вказує на те, що інтеграційні можливості окремих політичних партій не можуть бути загальними, всеохопними” [98, С.241]. Отже, життя спростовує позицію деяких українських прихильників всезагальної партизації суспільства, що політичні партії слугують ефективним інструментом раціоналізації суспільного конфлікту [99, С 77.], оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства, на тлі загострення партійної боротьби відбулося різке розшарування та конфронтація певних верств суспільства за політичними поглядами. Як зауважив вчений секретар Національного інституту стратегічних досліджень М.Степіко, “партії “розривають” український електорат на важко співвідносні, а то й ворожі один одному сегменти” [100, С.61]. Тому завжди, коли будь-яка партія починає претендувати на те, що тільки вона одна має право вирішувати, що саме відповідає інтересам усіх громадян, це неодмінно призводить до фатальних суспільних наслідків.

Крім політичних партій, в сучасних демократичних суспільствах діють і чисельні громадські об'єднання – як створені партіями так і ті, що мають неполітичний характер. Якщо перші підпорядковані в своїй діяльності відповідним політичним силам, хоча формально не входять до їх організаційних структур, то другі мають достатні організаційні та інтелектуальні ресурси для того, щоб критично ставитися до діяльності партій, зокрема вимагати від них виконання передвиборчих обіцянок та реалізації суспільних інтересів.

Ще одним засобом контролю діяльності політичних партій є засоби масової інформації. Створення позитивного іміджу політичної партії або висвітлення її недоліків і зловживань має примусити партійних функціонерів скорегувати свою активність, щоб вона не суперечила програмним положенням і не відштовхувала реальних та потенційних прибічників партії. На думку Є.Пожидаєва, тільки засоби масової інформації й неурядові організації як “сторожові пси демократії” служать суспільним інтересам, запобігаючи, тому, щоб партії ставали свого роду закритими кланами, особливо, якщо перебувають у владі тривалий період [101, С.21-22]. Додамо, що така ситуація є наслідком слабо розвиненої соціальної інфраструктури українського суспільства, зокрема її громадських інститутів. За цих умов доречно ставити питання про більш активну конструктивну участь найбільш потужних та авторитетних партій у формуванні та діяльності партійно-

політичних коаліцій на засадах їх співпраці та відповідальності перед населенням. Останній фактор став би вагомим регулятором безпечного співіснування вісі державна влада – суспільство – особистість.

Значну роль в розбудові державності відіграють громадські організації. Громадські організації – об'єднання громадян, метою створення яких є задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Інтерес до громадських організацій обумовлений тим, що вони є вираженням плюралістичної природи суспільства, наявності в ньому множини соціальних прошарків і груп із специфічними інтересами. Остання обставина породжує величезну різноманітність громадських організацій: громадські організації в суворому значенні слова, професійні (профспілки, союзи ремісників, творчі союзи інтелігенції, наукові товариства), духовні (клуби, культурно-освітні товариства, самодіяльні ансамблі, театри, спілки колекціонерів, спілки фанів, зірок тощо).

Закон України “Про об'єднання громадян” регламентує стосунки держави та об'єднань громадян, а отже, і громадських організацій через забезпечення додержання державою прав і законних інтересів об'єднань громадян. Не допускається втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян, так само як і втручання об'єднань громадян у діяльність державних органів, службових осіб та у діяльність інших об'єднань громадян. У Законі наголошується на тому, що Верховна Рада України встановлює пільги щодо оподаткування доходів по окремих видах господарської або іншої комерційної діяльності об'єднань громадян, створених ними установ та організацій, заснованих підприємств, а також затверджує перелік всеукраїнських громадських організацій, яким держава надає матеріальну допомогу.

У правовому полі України існують такі громадські організації:

1. Професійні спілки, які є добровільними неприбутковими громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання). Взаємовідносини профспілок з державою, Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”, регламентує через забезпечення реалізації права громадян на об'єднання у професійні спілки та додержання прав та інтересів профспілок. Держава визнає профспілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів, співпрацює з профспілками в їх реалізації, сприяє профспілкам у встановленні ділових партнерських взаємовідносин з роботодавцями та їх об'єднаннями. Держава сприяє навчанню профспілкових кадрів, спільно з профспілками забезпечує підвищення рівня їх знань щодо правового та соціального захисту працівників.

Профспілки та їх об'єднання мають право: вести колективні переговори та укладати колективні договори та угоди; захищати права громадян на працю та здійснювати громадський контроль за додержанням законодавства про працю; забезпечувати зайнятість населення; проводити діяльність щодо соціального захисту та забезпечення достатнього життєвого рівня громадян; управляти державним соціальним страхуванням та соціальним забезпеченням; управляти

підприємствами; брати участь у вирішенні трудових спорів; організовувати страйки та проводити інші масові заходи; отримувати інформацію з питань праці та соціально-економічного розвитку; створювати навчальні, культурно-освітні заклади, дослідні та інші організації; обійматися питаннями охорони здоров'я громадян, фізичної культури, спорту, туризму та охорони довкілля; захищати духовні інтереси трудящих; захищати житлові права громадян; притягувати до відповідальності посадових осіб; на власність; здійснювати господарську та фінансову діяльність.

Права профспілок визначають й напрямки їх діяльності. Виходячи з цього, наголосимо, що більшість з цих напрямків спрямовані на попередження або подолання соціальних ризиків.

2. Благодійні організації – недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб.

Стосунки благодійних організацій з державою будуються на основі гарантування і забезпечення захисту органами влади передбачених законодавством України прав та інтересів фізичних і юридичних осіб – учасників благодійництва та благодійної діяльності. Втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у діяльність благодійних організацій, як і втручання благодійних організацій в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім випадків передбачених Законом, забороняється.

Благодійні організації також мають дуже широкий спектр прав: самостійно вирішувати питання благодійної допомоги її набувачам, використовувати цільові пожертвування, що подаються благодійниками на реалізацію благодійної програми згідно з умовами цього пожертвування; утворювати свої відділення, філії, представництва; об'єднуватися у спілки, асоціації та інші об'єднання, що створюються на добровільній основі і сприяють виконанню статутних завдань; обмінюватися інформацією та спеціалістами з відповідними організаціями зарубіжних країн; організовувати збір благодійних пожертвувань та внесків від фізичних та юридичних осіб, іноземних держав та міжнародних організацій; постійно визначати форми, об'єкти, суб'єкти і обсяги благодійної допомоги; відкривати рахунки в установах банків; засновувати засоби масової інформації, підприємства і організації, займатися видавничою діяльністю тощо.

На відміну від профспілок, які у своїй діяльності незалежні від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їм непідзвітні і непідконтрольні, діяльність благодійних організацій контролюється органами виконавчої влади, в тому числі і порядком використання ними майна та коштів, призначених для благодійної допомоги.

3. Неприбуткові організації – організації, діяльність яких направлена не на отримання прибутку, але прибуток може бути спрямований на виконання статутною діяльністю. Таке положення, на нашу думку, розширює межі громадських організацій.

Молодіжні громадські організації – об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на

задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів.

Дитячі громадські організації – об'єднання громадян віком від 14 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

Держава підтримує діяльність молодіжних та дитячих громадських організацій таким чином: надає молодіжним і дитячим громадським організаціям інформацію про державну політику щодо дітей та молоді; подає методичну та організаційну допомогу з питань соціального становлення та розвитку молоді та дітей; сприяє створенню підприємств, установ і організацій, які надають послуги молоді та дітям або сприяють зайнятості молоді.

Держава також фінансово підтримує діяльність молодіжних і дитячих громадських організацій через відповідні органи виконавчої влади, що працюють з молоддю, органи місцевого самоврядування та спілку всеукраїнських молодіжних громадських організацій.

Цікавим є той факт, що органи виконавчої влади та місцевого самоврядування можуть делегувати молодіжним і дитячим громадським організаціям повноваження щодо реалізації відповідних програм (проектів, заходів). У такому випадку органи влади подають молодіжним і дитячим громадським організаціям фінансову та матеріальну допомогу і здійснюють контроль за реалізацією наданих повноважень, у тому числі за цільовим використанням виділених коштів.

В українському законодавстві це єдиний випадок, який прямо говорить про можливість громадських організацій взаємодіяти з органами влади шляхом реалізації завдань, передбачених для виконання органами влади.

5. Громадські організації інвалідів створюються з метою здійснення заходів по соціальному захисту, соціально-трудовій і медичній реабілітації інвалідів та залученню їх до суспільно-корисною діяльності, занять фізичною культурою і спортом.

6. Релігійні організації, які створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно зі своїми статутами (положеннями) Релігійні організації в нашій країні не виконують державних функцій, це пов'язано з тим, що, церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави.

Отже, як засвідчують результати аналізу нормативно-правового забезпечення діяльності громадських організацій в Україні, тільки у законодавстві щодо молодіжних і дитячих громадських організацій прямо зроблено наголос на можливості взаємодії з органами влади.

У контексті дослідження взаємодії органів влади і громадських організацій особливого значення набувають взаємини з державою, тобто органами влади. Це пояснюється тим, що у процесі дослідження взаємодії органів влади і громадських організацій виникає потреба розглянути процес взаємодії з огляду на причетність

до нього саме громадських організацій, розкрити, наскільки громадські організації відкриті для співпраці з органами влади.

Основні причини, що обумовлюють процес розвитку громадських організацій у соціальній сфері України: криза тоталітарної держави та системи соціального захисту; зростання недовіри до існуючих державних інституцій та закладів; неможливість виконання державою взятих на себе зобов'язань у сфері соціального захисту; прагнення людей реалізовувати свої інтереси та задовольнити наявні потреби; прагнення знайти інших людей, що мають аналогічні проблеми.

Формування результативного процесу залучення громадських організацій до вироблення державної політики в Україні вимагає розв'язання кількох проблем: усунення недосконалості нормативно-правового забезпечення діяльності громадських організацій як суб'єктів вироблення державної політики; подолання проблеми сприйняття працівниками органів влади ролі громадських організацій у процесі вироблення державної політики та державно-управлінських рішень; підготовка достатньої кількості фахівців для громадських організацій, що може бути вирішено шляхом розробки спеціальних курсів та навчальних програм для фахівців таких організацій.

Все частіше громадськість виявляє бажання брати на себе відповідальність за організацію життя територіальної громади, отримувати якісні послуги і як наслідок, має місце створення здорової громадянської "опозиції", яка здійснює постійний тиск на органи влади, контролює діяльність посадових осіб, вносить пропозиції щодо соціально-економічного та культурного розвитку, виконує роль опонента (у здоровому сенсі цього слова) органів влади у процесі формування та реалізації політики, як державної, так і політики органів місцевого самоврядування.

Еволюційні зміни, що відбуваються в Україні, мають на меті побудову цивілізованої демократичної держави, авторитет якої буде визнано в усьому світі. У цьому контексті важливим є: створення умов для якнайширшого залучення громадських організацій до процесу формування та реалізації державної політики органами влади; розробка моделі взаємодії, яка буде забезпечувати постійний паритетний діалог громадських організацій і органів влади.

Контрольні запитання

1. Проблеми взаємодії органів влади і громадських організацій у процесі здійснення політики соціальної безпеки: стан та перспективи вирішення.

2. Особливість діяльності громадських організацій як суб'єктів соціальної політики.

3. Охарактеризуйте відповідність європейської політики "нового регіоналізму" інтересам соціальної безпеки держави.

4. Громадські організації у соціальній сфері України: види та особливості діяльності.

5. Недержавна система забезпечення національної безпеки української держави: пропозиції реформування та реалізації функцій.

2.3. Соціальний аудит та соціальна експертиза як громадські інститути соціальної безпеки в державотворчому процесі України

До інституціональних елементів структури соціальної безпеки відносять доволі нове явище в корекції та становленні соціальної рівноваги у вигляді соціального аудиту. Дослідження суті соціального аудиту як інструменту ефективного регулювання соціально-трудова відносин, особливо в сучасних умовах є актуальним у структурі питань політики соціальної безпеки. Соціальний аудит став одним із глобальних явищ в сучасній системі соціальних відносин. Вже в кінці ХХ сторіччя він відокремився від інших форм аудиту, безпосередньо від управлінського та фінансового, ставши не тільки теорією, але і визнаною практикою в системі управління людськими ресурсами.

Існує багато визначень соціального аудиту. Можна привести найбільш лаконічне з них: “Соціальний аудит-специфічна форма аналізу, ревізії умов соціального середовища с метою виявлення факторів соціальних ризиків і вироблення пропозицій по зниженню їх впливу” [102, С.235]. Таким чином, соціальний аудит можна тлумачити як процес оцінки, підготовки звіту, підвищення ефективності функціонування та стилю роботи організації, засіб вимірювання її впливу на суспільство в цілому. За допомогою соціального аудиту можна виміряти ступінь корпоративної соціальної відповідальності. Ним оцінюються перш за все формальні і неформальні правила поведінки всередині організації, думки сторін, зацікавлених у діяльності соціуму, з метою вибору умов, сприятливих для менеджменту якості і розвитку людських ресурсів. Подібно до внутрішнього фінансового аудиту, соціальний аудит вимагає чіткої постановки критеріїв дослідження, а саме: яких результатів організація прагне досягти, думка яких груп громадськості впливає на успіх її діяльності і в яких показниках буде вимірюватися її ефективність.

Розвиток світових відносин зумовив деякі зміни між економікою і соціальною сферою. На початку ХХІ ст. вплив людського фактору на процес виробництва є головним чинником, який підвищує соціальну відповідальність у сфері бізнесу та держави. Вплив громадськості, недержавних громадських організацій змушує керівництво та уряд значну увагу приділяти розвитку саме соціальної сфери. Поєднання соціальної та економічної функцій управління обумовлюють стійкість підприємства і конкурентоспроможність продукції. В сучасних умовах соціальна функція підприємництва стає навіть важливішою ніж економічна (одержання прибутку), що обумовлює зацікавленість в об’єктивній перевірці соціальних відносин на підприємствах. Відомо, що в деяких галузях економіки України існують значні диференціації за рівнем доходів, заробітної плати, умов праці. Наслідки світової фінансової кризи викликали в Україні фінансово-економічну кризу з важкими соціальними ускладненнями, такими як безробіття, несвоєчасність розрахунків з працівниками з оплати праці, тому запровадження соціального аудиту надасть змоги виявити потенційні загрози соціального клімату, розкрити резерви розвитку людських ресурсів. Отже, аудиторські перевірки допоможуть об’єктивно оцінити соціальну ситуацію та зменшити ризики соціальної безпеки України на сучасному етапі її розвитку.

Результати дослідження спеціальної політичної, економічної та соціальної літератури як зарубіжних і вітчизняних авторів свідчать про те, що впровадженню соціального аудиту почали приділяти увагу порівняно недавно [103-109]. За кордоном соціальний аудит як засіб оперативного менеджменту набуває все більшого поширення. Адміністрації зарубіжних компаній прагнуть запобігати соціальним конфліктам, що неминуче пов'язане з втратами робочого часу і прибутків. На заході соціальний аудит набув практичного застосування у 90-х роках XX століття і був зумовлений: бажанням запобігти соціальній напруженості та конфліктам; формуванням правової бази соціального аудиту; прагненням компаній сформувати позитивний імідж.

Соціальний аудит, як свідчать дослідження ряду науковців [110] найперше поширився в європейських країнах (Великобританії, Скандинавських країнах) та Канаді. Пізніше більшість компаній Австралії, ПАР, Індії та Нової Зеландії почали застосовувати елементи соціального аудиту (аудит соціальної рівноваги видатків та доходів, аудит соціальних процесів та програм управління, аудит соціальної ефективності поведінки організації в обраній сфері соціального спектру проблем) у своїй діяльності. У розвинених країнах соціальний аудит використовується виключно на мікроекономічному рівні для оперативного менеджменту, але в умовах глобалізації кожній країні притаманні властиві тільки їй ознаки. Так, у системі японського менеджменту вміло використовуються традиції конфуціанства: повага до праці, до старших, знань, колективна відповідальність, досягнення згоди шляхом переговорів, взаємних компромісів і т.п. Для англосаксонської моделі характерні економічний раціоналізм, заохочення особистої ініціативи, цивільний аскетизм і т.п. У німецькій моделі є національні риси – пунктуальність, дисциплінованість, традиції, пов'язані з християнською мораллю і тощо [111].

В Україні необхідність формування системи соціального аудиту інституту соціальної безпеки зумовлена наступним: на більшості підприємств часто порушуються норми трудового законодавства; є приховування нещасних випадків з працівниками на виробництві; профспілкові організації піддаються тиску з боку адміністрації.

Запровадження соціального аудиту в нашій країні, на думку вчених [111, С.80-88], є актуальним у зв'язку з інтеграцією українських компаній до міжнародних корпорацій, появою представництв, дочірніх підприємств в Україні, поширенням досвіду соціальної відповідальності бізнесу та прозорості соціальних програм. Крім того, на наш погляд, необхідність дієвої системи соціального аудиту в Україні обумовлена зацікавленістю власників, профспілок, держави у досягненні домовленості в соціально-трудових відносинах. Функціонування системи соціального аудиту дасть змогу на рівні підприємства: виявляти соціальні ризики та розробляти заходи щодо їх зниження; встановлювати порушення дотримання законодавства у соціально-трудових відносинах; сприяти формуванню позитивного іміджу підприємства; діагностувати, контролювати ефективність соціального менеджменту у системі управління, тощо [112, С.50]. Предметом соціального аудиту є достовірна та об'єктивна інформація, що надходить з усіх рівнів обстеження соціо-економічних відносин через аналіз існуючої нормативно-правової документації

(закони, укази, угоди, договори, накази, положення, стандарти, інструкції та інші нормативні акти), а також через польові дослідження, опитування, інтерв'ю, моніторинг, статистичні дані. Однак, слід зазначити, що соціальний аудит багато в чому складніше, ніж інші види аудиту. Адже предметом обстеження тут є не просто матеріальні активи або фінансово-економічна інформація, а люди. Система соціальних відносин дуже динамічна, різноманітна і чутлива до всіх видів впливу на неї. Очевидно, що управляти людськими ресурсами набагато складніше, ніж фінансовими. До того ж треба враховувати, що в даний час саме людські ресурси, а не фінансові стають вирішальним фактором досягнення сталого економічного розвитку.

Ми розглядаємо можливість проведення соціального аудиту на двох рівнях: на рівні підприємства, холдингу, промислового підприємства, галузі; на рівні регіону, області, державному рівні. На рівні підприємства досліджуються питання, що стосуються конкретних характеристик якості трудового життя: аудит трудового потенціалу: – професіоналізм – освіта – етнокультура – психофізичний стан; аудит мотиваційного поля – ставлення до власності – зміст праці – матеріальне стимулювання праці – моральне стимулювання праці – соціальна захищеність працівника – ергономіка – участь працівника в управлінні – корпоративна культура. Вивчається психологічний фон, який є в трудовому колективі: позитивний, який породжує ентузіазм, насагу, згуртованість, доброзичливу атмосферу, прагнення до праці і т.д. і негативний, який призводить до байдужості, ворожості, навмисне замовчування проблем, нещирості і т.д. Іншими словами, аналізується вплив психологічних особливостей людей на соціальний клімат і мотивацію до праці. Отже, поліпшення соціального клімату слід розглядати як один з найважливіших факторів збільшення ефективності діяльності підприємства. Таким чином, ми можемо говорити, що соціальний аудит є одним з найважливіших факторів збільшення ефективності діяльності підприємства. Проведення соціального аудиту дає наступний ефект: – скорочує операційні витрати; – покращує імідж і репутацію (сьогодні тільки 30% ринкової вартості підприємства відображаються в балансі, решта-імідж, репутація, організація праці, ноу-хау і т.д.); – підвищує продажі та лояльність споживачів; – знижує плинність кадрів (організація ведення бізнесу на підприємстві впливає на конкурентоспроможність управління кадрами). При наявності вибору більшість потенційних співробітників, у тому числі кращі випускники вузів не будуть зацікавлені в роботі компаній, які не дотримуються передових стандартів корпоративного управління. У процесі вибору роботи, за умови інтересу з боку конкурентів і брак кваліфікованих фахівців, вони зроблять вибір на користь компанії з більш високими стандартами в роботі; – це підвищує лояльність персоналу, збільшує мотивацію співробітників (система заходів по мотивації персоналу – це потужна зброя, що дозволяє підвищити прибутковість роботи підприємства); – скорочує тиск з боку перевіряючих органів; – надає доступ до капіталу. В сукупності зазначене приводить до збільшення фінансових показників підприємства. Реалізація висновків проведеного соціального аудиту допоможе керівнику підприємства підтримувати у нормальному стані систему соціально-трудова відносин.

Необхідно враховувати, що саме людські ресурси, а не фінансові стають вирішальним фактором досягнення стійкого економічного розвитку.

Соціальний аудит не тільки досліджує особливості соціоекономічних відносин у суспільстві, але й пропонує практичний інструментарій і методологію встановлення їх стабільності. Соціальний аудит при наявності державної волі й суспільної підтримки дозволяє створити реальну систему діагностики суспільного прогресу й сформувати один з каналів адекватної й незангажованої інформації для органів державної влади. Соціальний аудит виявляє аналіз факторів розбалансованості соціальних критеріїв і розробку пропозицій по зниженню їхніх впливів і нормалізації системи соціальної безпеки.

Запорукою соціальної безпеки є соціальна стабільність суспільства. Сучасна соціально-економічна і політична ситуація в Україні передбачає необхідність узгодження інтересів різних соціальних груп та органів влади цивілізованим, безконфліктним шляхом. Саме це завдання актуалізує необхідність формування механізмів поєднання різних суспільних інтересів з метою запобігання соціально-політичним потрясінням, зниженню соціальної напруги та досягнення сприятливого соціального клімату в суспільстві. До розгляду соціальної безпеки, при визнанні значимості соціального партнерства як складової презентованої інституції, слід включити соціальну експертизу, без якої неможливо адекватно вибудувати алгоритм співіснування та взаємодії сторін соціального партнерства.

Розгляд проблем соціальної експертизи відображено у небагатьох працях вітчизняних та зарубіжних дослідників: колективу Інституту соціології НАН України [113]; здебільшого аспекти соціальної експертизи розглядаються в контексті праць по соціальній роботі та соціальній політиці, а саме: в роботах Т.В.Семигіної [114], В.А.Скуратівського [115], С.Н.Смірнова [116] та ін.

Соціальною експертизою називають всебічну оцінку стану соціальних, у тому числі трудових, відносин в організації (організаціях, розташованих в одному адміністративно-територіальному утворенні) і розробку практичних рекомендацій сторонам соціального партнерства. Для проведення соціальної експертизи створюється експертна комісія. Експертна комісія – тимчасовий трудовий колектив, який проводить соціальну експертизу в організації, що складається з експертів – фахівців в області соціальних, у тому числі трудових, відносин. До складу експертних комісій можуть включатися: – фахівці, що працюють в профспілкових органах, в першу чергу – профспілкові інспектори праці; – фахівці, що працюють у приватних компаніях, які спеціалізуються на дослідженнях в області соціальних, у тому числі трудових, відносин (інформаційні та консультативні фірми, науково-дослідні установи, рекрутингові фірми та інші); – інші фахівці, які володіють необхідною кваліфікацією для проведення соціальної експертизи. Замовник соціальної експертизи – організація (юридична особа), профспілкова організація – для проведення соціальної експертизи в організації; державний орган, орган місцевого самоврядування, територіальна профспілкова організація, територіальне об'єднання профспілкових організацій, об'єднання роботодавців – для проведення соціальної експертизи в організаціях, розташованих в одному адміністративно-територіальному утворенні. Метою

соціальної експертизи є підвищення рівня соціального партнерства в організації (адміністративно-територіальному утворенні) і вироблення цілісної системи соціальних локальних (територіальних) стандартів для організацій будь-яких організаційно-правових форм усіх форм власності [117].

Головна специфічна риса експертизи полягає в тому, що вона є дослідженням задач, які погано піддаються кількісному аналізу і важко формалізуються. Здійснюється експертиза шляхом формування думки (складання висновку) фахівця, здатного заповнити нестачу інформації з досліджуваного питання, спираючись на свої знання та інтуїцію, досвід вирішення схожих завдань та “здоровий глузд” при систематизації отриманої інформації. В соціальній сфері налічується велика кількість завдань, які практично не піддаються точним розрахункам, тому експертні оцінки тут знаходять широке застосування. Найчастіше вони мають вигляд висновків з того чи іншого нормативного документу чи його проекту (закон і законопроект, програма соціально-економічного розвитку, соціальний проект, що надсилаються на конкурс, і т.д.), а іноді це підсумковий протокол наради фахівців. У сукупності різні види оцінювання рішень або проектів рішень у соціальній сфері представляють собою соціальну експертизу. Тож, соціальна експертиза є дослідженням, проведеним фахівцями (експертами), що включає діагностику стану соціального об’єкта, встановлення достовірності інформації про нього і оточуючого його середовища, прогнозування його наступних змін і впливу на інші соціальні об’єкти, а також вироблення рекомендацій для прийняття управлінських рішень та соціального проектування в умовах, коли дослідницька задача важко формалізується. Це визначення відповідає чотирьом функціям соціальної експертизи: діагностична функція - огляд стану соціального об’єкта в момент дослідження; інформаційно-контрольна функція – дослідження інформації про соціальний об’єкт і його оточення з метою встановити її достовірність і внести відповідні корективи, якщо інформація містить викривлення; прогностична функція - виявлення можливих станів соціального об’єкту в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі і можливих сценаріїв досягнення об’єктом цих станів; проектувальна функція – вироблення рекомендацій з тематики експертування соціального об’єкта для соціального проектування і прийняття управлінських рішень [118, С.6]. Під соціальними об’єктами ми маємо на увазі людей, соціальні спільноти, соціальні інститути та процеси, організації, соціальні цінності, ідеї, концепції, нормативні акти і т.п., які прямо або побічно що передбачають соціальні зміни. Перелік соціальних об’єктів не може бути чітко визначений, оскільки соціальна реальність є різноманітною і не зводиться до невеликого числа характеристик. У той же час практичні завдання соціальної експертизи змушують якщо не виключати якісь соціальні об’єкти зі сфери проведення експертного дослідження, то принаймні надавати різним об’єктам різне значення. Неприпустимо покладати на соціальну експертизу не властиві їй функції, особливо ті, які володіють нормативним змістом. Необхідно зазначити, що з цього приводу існують різні точки зору. Зокрема, деякі автори висловлюються за створення державної соціальної експертизи, що має обов’язковий характер і застосовує санкції до порушників [119, С.4-5]. Це означало б перейти від

експертних завдань до задач інспекційних і правоохоронних. Такий шлях був би виправданим, якби однозначно будувалася система соціальних еталонів, порівняно з якими оцінюється та чи інша ситуація, те чи інше рішення. Але в соціальній царині така однозначність недосяжна. Тому більш реалістичний і корисний шлях розвитку соціальної експертизи як оціночно-консультаційної діяльності. Організаційно це повинно забезпечуватися невтручанням експерта в ухвалення управлінського рішення.

Реальності людського життя – це ніби два світи: світ людей і речей і світ цінностей і норм. Соціальний простір є одночасно символічним простором, в якому перетворюються природні людські потреби. Те, що людина живе в символізованому світі, сприймаючи реальність за допомогою ціннісно-нормативної системи, а точніше – ціннісно-нормативних систем, як загальноприйнятих, так і сформованих у спільнотах, де проходить її життя або на які вона орієнтується, визначає дуже малу можливість використання в експертних оцінках еталонів і нормативів. При всіх недоліках, обумовлених складностями оцінки соціальної сфери, соціальна експертиза все-таки може надати важливі результати для прийняття управлінських рішень. Потреба у проведенні соціальної експертизи виникає кожного разу, коли рішення нормативного характеру (прийняте або підготовлене до прийняття) може позитивно чи негативно позначитися на життєдіяльності людей; при цьому у органі що приймає рішення: 1) не має ясності: щодо можливих масштабів впливу прийнятого рішення на життєдіяльність людей; в тому, наскільки будуть різними наслідки реалізації рішення для різних соціальних груп, різних територій, у різних соціокультурних умовах; в тому, яке ресурсне забезпечення є необхідним; така ясність не може виникнути з причин: відсутності спільної думки в приймаючому рішення органі; нестачі аргументів “за” та “проти” підготовленого рішення; неможливості отримати аргументи іншим, крім експертного, шляхом; 2) є намір: прогнозувати наслідки своїх рішень і соціально-проектної діяльності; аргументовано протистояти зовнішньому тиску (рішень або проектів рішень органів вищого рівня, підвідомчих органів, інших учасників демократичного управління суспільством), домагаючись визнання цих аргументів і внесення відповідних змін до названі рішення або дії; використовувати у своїх діях авторитет фахівців; 3) є декілька рішень (проектів), що суперечать один одному і вимагають наявності зовнішнього арбітра, щоб вибрати найкращий варіант. Цілі і завдання соціальної експертизи не можуть бути безмежними, інакше її проведення втратить практичний сенс. Встановлення відповідності діяльності органів державної влади та інших соціальних інститутів соціальним інтересам громадян та завданням соціальної політики має бути соціальним підсумком експертизи. Якщо б експерти розглядали всі можливі ситуації, в яких зачіпаються соціальні інтереси людей, то величезний обсяг діяльності та її невизначеність поставили б їх у вкрай скрутне становище. Тому необхідно уточнити мету соціальної експертизи, сформулювавши конкретні завдання, які вона покликана вирішувати: дати аргументований висновок про відповідність нормативних правових актів та діяльності органів державної влади, рішень та діяльності органів місцевого

самоврядування і т.д. положенням соціальної політики; виявити положення документів чи фактів діяльності, які можуть мати негативні соціальні наслідки, і оцінити можливі масштаби таких наслідків; оцінити на предмет відповідності законним інтересам громадян проекти нормативних правових актів, соціальні проекти та програми і представити висновок про доцільність і допустимість їх реалізації; внести пропозиції щодо вирішення виниклої соціальної проблеми. Отже, соціальна експертиза проводиться, перш за все, в тому випадку, коли потрібно оцінити позитивні або негативні наслідки прийняття нормативних правових актів та інших управлінських рішень, а також коли треба буде приймати такі акти і рішення з підготовленими проектами[120].

Тож, зазначимо, що найголовнішою метою соціальної експертизи є встановлення відповідності діяльності органів державної влади та інших соціальних інститутів соціальним інтересам громадян та завданням соціальної політики, а також формування пропозицій щодо досягнення цієї відповідності при якій забезпечується сталість системи соціальної безпеки.

Контрольні запитання

1. Соціальний аудит як інструменту ефективного регулювання соціально-трудових відносин: особливості реалізації в сучасних умовах.
2. Обґрунтуйте необхідність формування системи соціального аудиту як інституту соціальної безпеки.
3. Соціальна експертиза: зміст та функції.
4. Розкрийте значення соціальної експертизи в роботі з людськими ресурсами та забезпеченні сталого розвитку соціальної сфери.

2.4. Соціальний діалог в контексті забезпечення політики соціальної стабільності в розвитку українського соціуму

Проголошення України демократичною, правовою і соціальною державою вимагає здійснення активної та послідовної політики, спрямованої на досягнення соціальної злагоди, миру і спокою у суспільстві та забезпечення високої якості життя і умов гідної праці. Сучасна соціально-економічна і політична ситуація в Україні передбачає необхідність узгодження інтересів різних соціальних груп та органів влади цивілізованим, безконфліктним шляхом. Саме це завдання актуалізує необхідність формування механізмів поєднання різних суспільних інтересів з метою запобігання соціально-політичним потрясінням, зниженню соціальної напруги та досягнення сприятливого соціального клімату в суспільстві.

Соціальний діалог – це процес узгодження напрямів реалізації соціально-економічної політики в державі, галузі, на відповідній території, на підприємстві, в установі, організації, спрямований на вдосконалення трудових, соціально-економічних відносин шляхом проведення взаємних консультацій та переговорів між професійними спілками, організаціями роботодавців, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування відповідно на національному, галузевому, територіальному, виробничому рівнях [121]. Дослідженням з питань розвитку соціального діалогу присвячені роботи А.Арсеєнка [122, С.87-102],

В.Жукова [123, С.103-145.], Трюхан О. [124], Панькова Д. [125, С. 411-415.], Давиденко В. [126], Громадської Н. [127] та інших.

Аналіз наукових праць та світового досвіду показує, що саме в рамках легітимних способів розв'язання соціально-політичних суперечностей та конфліктів може використовуватися соціальний діалог, який виступає одним з ефективних механізмів узгодження політичних та соціально-економічних інтересів різних соціальних груп і владних структур.

Розширення сфери соціального діалогу має як позитивні “здобутки”, так і негативні “ризики”. До перших, зокрема, можна віднести розбудову України як демократичної, соціальної держави з розвиненим громадянським суспільством, що вміє знаходити консенсус та враховувати інтереси всіх верств населення. Цей позитивний вплив може бути особливо відчутним на місцевому рівні, на який сьогодні перенесені акценти державної регіональної політики, і де розвиток соціального діалогу із залученням місцевих громад та органів самоврядування має відігравати вирішальну роль у розв'язанні життєво важливих проблем. Стосовно ризиків розширення сфери соціального діалогу за межі класичних трудових відносин, доцільно говорити про ймовірність розмивання існуючих, класичних форм і суб'єктів соціального діалогу у трикутнику “уряд-профспілки-роботодавець”, визначальної “тріади прав” працівників – на зайнятість, оплату та умови праці, що може мати наслідком руйнування існуючої системи регулювання та балансування інтересів сторін. З другого боку, боротьба за світове технологічне лідерство, нові виклики глобалізації вимагають адекватної відповіді національного ринку праці за такими напрямками, як забезпечення людського розвитку, підвищення конкурентоспроможності робочої сили та якості населення загалом. Реалізація визначених завдань вимагатиме від суспільства залучення всіх наявних засобів та механізмів впливу, в тому числі й розширення кола питань, що регулюються сьогодні в рамках соціального діалогу. Слід зауважити, що наявність чи відсутність на виробничому рівні профспілок не обмежує можливості реалізації соціального діалогу, оскільки законом передбачено процедуру укладення колективного договору з іншими представниками працівників, а також у разі наявності в одній організації представників кількох різних профспілок. Крім того, кожний працівник, під час підготовки проекту колективного договору, має можливість подати до органу, що займається його розробкою, власні пропозиції щодо змісту цього документу. Таким чином, всі суб'єкти соціального діалогу, що діють на виробничому рівні, в межах існуючих механізмів і процедур мають змогу реалізувати власні завдання. Починаючи з галузевого рівня, соціальний діалог набуває тристороннього характеру. Разом з представниками працівників та роботодавців, які діють на цьому рівні, стороною соціального діалогу виступає також держава в особі центральних органів виконавчої влади.

Існуючі механізми соціального діалогу у вигляді укладення галузевих угод сьогодні мають певні перешкоди, пов'язані, передусім, з недостатньою сформованістю галузевих організацій роботодавців, відсутністю чіткого механізму визначення сфери дії галузевих угод. Крім того, перехід на міжнародні стандарти статистики (стандарт поширення даних Міжнародного валютного фонду), що

здійснюється Україною на виконання відповідної Державної програми, в ряді випадків призводить до руйнування існуючих механізмів соціального діалогу, оскільки класифікації галузей народного господарства та видів економічної діяльності мають значні відмінності. В той же час, учасники або сторони соціального діалогу, як інституції, були утворені раніше саме за галузевою ознакою. Наведені перешкоди, зокрема, призводять до того, що галузеві угоди часто мають формальний характер, повторюючи норми чинного законодавства, якими встановлюються мінімальні гарантії в сфері оплати, умов праці та зайнятості тощо. Перенесення акцентів державної політики з централізованого управління на регіональний рівень, що супроводжується передачею владних повноважень регіональним органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, відкриває найбільш широкі можливості для використання соціального діалогу та реалізації його завдань. Однак, до цього часу саме цей рівень залишається найбільш “слабкою ланкою” в усій системі соціального діалогу.

Єдиним законодавчо визначеним сьогодні інструментом соціального діалогу на цьому рівні залишаються регіональні угоди. Практика свідчить, що вони фактично позбавлені будь-якого впливу на ситуацію в регіоні. Найбільш вагомими чинниками цієї ситуації є не сформованість інституцій, які мають виступати сторонами соціального діалогу і, як наслідок, невизначеність власне предмету таких угод. За сучасних умов регіональні угоди укладаються між регіональним органам виконавчої влади, організаціями роботодавців та профспілковими об’єднаннями регіонального рівня, що останнім часом отримують статус регіональних профспілок, відповідно до норм Закону України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” [128]. Слід зазначити, що регіональні профспілкові об’єднання не можуть бути ефективною стороною соціального діалогу навіть за умови отримання ними статусу регіональних профспілок, оскільки свого часу були утворені для координації діяльності обласних комітетів галузевих профспілок. Відтак, подібні новоутворені регіональні профспілки фактично не мають працівників, які є членами таких профспілок, а отже, мотивації щодо захисту їхніх прав та інтересів. Крім цього, існуючі на регіональному рівні механізми соціального діалогу не включають до кола учасників органи місцевого самоврядування, місцеві громади, громадські та неурядові організації, що діють на цьому рівні. Потребує уточнення й саме поняття “регіон”, оскільки сьогодні воно використовується переважно як еквівалент терміну “область”, що унеможливорює участь у процедурах соціального діалогу суб’єктів міського, сільського та селищного рівнів. Все це значно звужує сферу використання можливостей соціального діалогу.

Окремі елементи соціального діалогу на національному рівні відпрацьовані та реалізуються в межах укладення Генеральної угоди між державою в особі центральних органів виконавчої влади, об’єднаннями організацій роботодавців та профспілок всеукраїнського рівня. Однак, ця практика не може бути визнана достатньою, оскільки зобов’язання Генеральної угоди часто не мають стратегічного спрямування та послідовного характеру, а відповідальність у разі її невиконання є, як правило, суто символічною. Забезпечення реалізації основної мети соціального діалогу має здійснюватися шляхом:

створення позитивної мотивації усіх соціальних партнерів щодо розвитку соціального діалогу, формування необхідних передумов та поширення використання сторонами соціального діалогу, разом з колективними переговорами як основним його інструментом, таких засобів, як консультації, обмін інформацією, прийняття спільних рішень, застосування узгоджувальних процедур та ін.; формування у суспільстві настанов на розбудову основних інституційних елементів громадянського суспільства, таких як, наприклад, структуровані належним чином організації роботодавців; розвитку взаємодії сторін соціального діалогу з органами державної влади та місцевого самоврядування, засобами масової інформації, неурядовими й громадськими організаціями, місцевими громадами, іншими соціальними інституціями всіх рівнів. Підвищення ролі таких органів, як Національна тристороння соціально-економічна рада (НТСЕР), її структур регіонального (територіального) рівня як тристоронніх органів соціального діалогу, та Національна служба посередництва і примирення (НСПП) сприятимуть вирішенню вище визначених завдань. Реалізація наведених вище напрямів удосконалення правового регулювання і практики соціального діалогу дозволить підвищити його якість, сформуванню сучасну законодавчу базу в цій сфері, створити передумови для забезпечення гармонізації національних стандартів якості трудового життя громадян з європейськими, вдосконалення системи взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства[129].

Соціальний діалог повинен стати ідеологією суспільства, в якому не існує верховенства однієї зі сторін – держави, роботодавців чи найманих працівників. Розвиток соціального діалогу є одним із головних чинників розвитку громадянського суспільства і запобігання суспільним конфліктам, що в свою чергу, виступає однією з фундаментальних підвалин соціальної безпеки держави.

Контрольні запитання

1. Розкрийте поняття “соціальний діалог” ті його ключові функції.
2. Надайте характеристику позитивним та ризикованим аспектам впровадження практики соціального діалогу.
3. Механізми соціального діалогу: практика та методи вдосконалення.

2.5. Інститут судових позовів як фактор забезпечення соціальної безпеки

З розвитком ринкових відносин у нашій державі гостро постало питання забезпечення соціальних прав. Це зумовлено тим, що ринкова економіка передбачає взаємодію у функціонуванні ринку товарів, капіталу, цінних паперів, ринку праці. В процесі вдосконалення відносин між державою та суспільством, формується новий тип держави – соціальна правова держава, в якій дедалі більшого значення набуває загальносоціальний аспект державної діяльності. Соціальність несе значне смислове навантаження: воно пов’язане з суспільним життям людей, підкреслює, що держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. З цією метою в

Україні встановлено розгорнуту систему державного захисту прав і свобод людини та громадянина. Проте, ця система не завжди є ефективною на етапі захисту прав громадян. В такій ситуації компенсаторну функцію можуть виконувати судові позови. Можливість в судовому порядку, за допомогою судових позовів відстоювати свої права і свободи передбачає демократичний устрій правової держави. Саме перспективність доведення в судовому порядку своїх інтересів є стимулом активного впливу населення на корегування діяльності та дієвості юридичних, фізичних осіб, соціальних інституцій. Останнє, являє собою ефективний корелятивний чинник, за допомогою якого забезпечувалась би сталість системи соціальної безпеки та її основних інституцій.

Проблема інституту позову в цивільному процесуальному праві була об'єктом досліджень дореволюційних, радянських і сучасних вчених. Так, на загальнотеоретичному рівні вчення про позов досліджувався в роботах М.А.Гурвича [130], Н.Б.Зейдер [131], В.М.Гордона [132], А.А.Добровольського [133], П. М.Філіппова [134], М.А.Вікут [135], та інших, а також теоретиків права – Н.В.Вітрук [136], Н.І.Матузова [137], О.А.Красавчікова [138], Л.С.Явіча [139], В.Е.Гулієва [140], Р.О.Халфиної [141] та ін.

Згадані дослідження надають інституту судового позову особливого значення. Саме правильне розуміння і регламентація даного інституту – необхідна умова для з'ясування багатьох практичних питань, зокрема можливості використання позовного засобу як інструменту забезпечення соціальної стабільності при захисті суб'єктивного цивільного права або охоронюваного законом інтересу. У навчальній літературі зазначається, що позовне виробництво – основний вид цивільного судочинства, оскільки цивільні справи – це, як правило, позовні справи [142].

Невиконання або пряме порушення прав будь-якого суб'єкту суспільних відносин чи встановленого правопорядку, змушує цей суб'єкт звернутися до третьої, неупередженої особи, яка має розсудити сторони, що сперечаються. Позовне виробництво носить змагальний характер тому, що пов'язане з суперечкою про право (інтерес), де є дві сторони з протилежними інтересами. Виконуючи функції правосуддя, суди покликані захищати права і законні інтереси громадян і організацій, сприяти правильному розумінню і застосуванню законів, формуючи напрямки судової практики. Рішення по цивільній справі є актом правосуддя, який виноситься судом від імені держави на захист цивільних прав і обстоюваних законом інтересів. Право громадян на захист їх прав і законних інтересів реалізується зверненням не просто до органів держави, а конкретно до суду, оскільки тільки суд від імені держави, перевіривши факти об'єктивної дійсності, усуває спірність права або, встановивши порушення права, застосовує примусові заходи до його відновлення, а також захищає інтереси, що охороняються законом (законний інтерес) [143, С.32].

На сьогодні в Україні серйозною проблемою залишається забезпечення належної ефективності механізму судового захисту соціальних прав людини. Право людини на отримання ефективного юридичного захисту в органах правосуддя покликане задовольнити одну з фундаментальних потреб, оскільки незабезпеченість суб'єктивного права ставить під сумнів реальність будь-якого

права людини. Для вирішення соціальних питань не існує спеціальної процедури, тобто їх розглядають у загальному порядку цивільного судочинства. Але під час вирішення справ щодо соціальних прав суди досить часто ухвалюють протилежні рішення з аналогічних питань. Причина такої практики у недосконалості соціального законодавства. Для подолання вказаної проблеми суди мають керуватися положеннями Конституції, не відмовляючи у задоволенні вимог особи, посилаючись на недостатність доказів, оскільки ст. 8 Конституції України визначає, що “звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується” [144]. Тобто, конституційна норма підтверджує наявність відповідного права у особи і підтверджує необхідність його захисту чи поновлення у разі порушення. Система соціальних прав, згідно з Конституцією України та міжнародними правовими актами, охоплює права на відпочинок, на страйк, на житло, на освіту, на соціальний захист, на достатній життєвий рівень, на безпечне довкілля, на охорону здоров’я. Тож, соціальні права, на відміну від інших, мають свої особливості. По-перше, вони поширюються на певну (соціальну) сферу життя людини. По-друге, щодо них допускаються рекомендації формулювання базових положень (напр., “справедливі умови праці”, “гідне життя”). По-третє, реалізація соціальних прав залежить від стану економіки. Отже, складність питання про захист соціальних прав у судовому порядку полягає у тому, що їх реалізація залежить від економічних можливостей держави, які, в свою чергу, перебувають в прямій залежності від політики держави. Тому, на нашу думку, усунення несправедливості, породжуваної ринком, вирівнювання соціальної нерівності, запровадження соціальних програм можливе за умови втручання держави у ринкові відносини задля соціальної справедливості.

Стан реалізації соціальних прав в Україні свідчить, що держава повинна не лише декларувати чи визначати права, а й встановлювати такі процедури реалізації та контролю за реалізацією соціальних прав, як здатність забезпечити втілення їх у життя. В протилежному випадку, маємо соціальне незадоволення і нестабільність, що становить загрозу соціальній безпеці. Для втілення цих гарантій у життя на законодавчому рівні слід розробити і прийняти Концепцію соціальної політики в Україні, в якій визначити структуру соціальних відносин, місце соціальної політики та соціальної захищеності населення у громадському і державному житті, пріоритети соціального розвитку, суб’єкти та об’єкти соціальної політики. В Концепції слід чітко визначити роль державного регулювання в галузі реалізації соціальних прав людини, законодавчі та організаційно-управлінські механізми їх забезпечення, відповідальність за формування, реалізацію соціальної політики.

Належне забезпечення соціальних прав, встановлення ефективних механізмів їх захисту та поновлення є обов’язком соціальної держави, до побудови якої прагне Україна. Наявність високого рівня соціальної захищеності свідчить про високий рівень розвитку економіки. Держава, на нашу думку, не може отримати статус крани з ринковою економікою без належного розвитку соціальної сфери. Тому для України забезпечення соціальних прав є одним із

пріоритетних завдань, виконання якого дозволить наблизитися до соціальної держави. На сьогодні ж, в Україні серйозною проблемою залишається забезпечення належної ефективності механізму судового захисту соціальних прав людини. Право людини на отримання ефективного юридичного захисту в органах правосуддя покликане задовольнити одну з фундаментальних потреб, оскільки незабезпеченість суб'єктивного права ставить під сумнів реальність будь-якого права людини. В цивілізованому суспільстві суду належить центральне місце у всій правовій системі, саме суд покликаний захищати права і свободи громадян. В сучасний період судовий позов дозволяє задовольнити і захистити в юридично-легітимному порядку багато прав і законних інтересів громадян України. Підводячи підсумки, зазначимо, що інститут судових позовів виконує роль каталізатора при взаємодії всього спектру складових інституцій соціальної безпеки.

Контрольні запитання

1. Надайте характеристику проблемам та шляхам забезпечення реалізації соціальних прав.
2. Визначте пропозиції щодо вдосконалення концептуальних засад соціальної політики в сучасній державі.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОСНОВИ СТАБІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Основні форми соціальної нерівності та соціальна поляризація в сучасному українському суспільстві як загроза політиці соціальної безпеки та державотворчому процесу

В результаті двох десятиліть реформ переважна більшість українського населення так і не змогла покращити своє матеріальне становище, позбутися відчуття соціальної напруженості і соціального незадоволення. Тривала економічна криза значно вплинула на рівень добробуту українського населення. Вимушена неповна зайнятість, криза неплатежів, низькі стандарти оплати праці та недосконалість соціальної політики призвели до погіршення рівня життя майже всіх прошарків українського суспільства, що логічно призводить до поглиблення соціальної нерівності.

Класифікація форм соціальної нерівності з точки зору розв'язання проблем розвитку людини може полягати в наступному переліку: класова (диференціація на класи, верстви і групи залежно від соціального статусу, рівня доходу, освіти тощо), політична нерівність (відсутність рівної можливості впливу на прийняття політичних рішень на рівні безпосередніх учасників політичного процесу), економічна нерівність (різний рівень матеріального забезпечення, доходів і їх суспільного розподілу, задоволення потреб), гендерна (нерівність у гарантуванні і реалізації основних прав і свобод людини залежно від статі), освітня (посилення соціально-диференціюючих функцій інституту освіти, відсутність рівного доступу до освіти через її комерціалізацію), екологічна (відсутність гарантій захисту від загроз екологічного забруднення, екологічних катастроф тощо), нерівність безпеки здоров'я (відсутність захищеності від ризиків захворюваності, нерівність у доступності ефективного медичного обслуговування тощо), культурна нерівність (нерівність захисту культурного розвитку від деструктивних тенденцій), інформаційна (заангажованість ЗМІ, відсутність об'єктивних каналів передачі інформації, нерівність доступу до інформації).

Можемо констатувати існування кількох форм соціальної нерівності, які можна характеризувати тільки шляхом комплексного багатокритеріального аналізу, оскільки характерною рисою сучасного українського суспільства є соціальна поляризація і глибоке розшарування суспільства. Ця тенденція проявляється в усіх сферах суспільного життя: економічній, політичній, культурній, духовній.

Регіональна нерівність. Диференціація розвитку регіонів України триває та системно охоплює практично всі сфери суспільного життя: економіку, політику, ідеологію, культуру, науку, інформаційний простір, самоідентифікацію особистості, спосіб життя, середовище життєдіяльності. Встановлено, що зберігаються значні регіональні розбіжності показників відтворення населення. Отже, як зазначають дослідники, демографічний розвиток трудових ресурсів регіонів залишається однією з найважливіших проблем соціально-трудових відносин країни. **Класова нерівність.** Соціальна нерівність є основою класової

стратифікації суспільства. Традиційно йдеться про формування вищого, середнього і нижчого класів. За результатами соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України, переважна більшість українського населення відводить собі місце на нижніх щаблях “статусної драбини: нижчий – середній – вищий клас”. В українському суспільстві переважає так званий “низький середній клас”. “Високий середній клас”, який є найстабільнішою соціальною базою ліберальної суспільної моделі, представлений, за розподілом суб’єктивних ознак, лише двома відсотками. Це ті мешканці України, що визначили свою соціальну позицію як “трохи вищу за середню”.

Менше одного відсотка мешканців відносять себе до категорії “багатих”, а категорії “бідних” і “середніх” – приблизно рівні за кількістю. Суспільство ніби розкололося на дві соціальні групи, що обумовило подвійність його свідомості, громадської думки, ставлення до економічних реформ. Кількісне співвідношення дуже багатих і дуже бідних, що є нині в Україні, виходить далеко за межі необхідної суспільству соціальної нерівності, про яку вже йшлося. Відтак соціальна ситуація є надто напруженою. Результати соціологічних опитувань свідчать, що люди болісно сприймають соціальну нерівність. Свое місце в соціальній ієрархії вони часто вважають несправедливим. Відчувається антагонізм між вищими і нижчими прошарками суспільства [145, С.87].

Характерною особливістю сучасного українського суспільства є формування в рамках класової стратифікації нового прошарку соціальної групи власників різних видів інтелектуальної власності (інформації, знань, освіти, тощо).

Політична нерівність. Соціальна нерівність відтворюється в політичному житті. Під політичною нерівністю слід розуміти неоднакові можливості до влади. Характерною особливістю політичної нерівності в українському суспільстві є усунення більшості громадян від процесу прийняття політичних рішень та відсутність ефективного впливу громадян на політичне життя країни. Можна виділити ряд чинників, що формують основу політичної нерівності українського суспільства і призводять до формування олігархічної влади. Політична нерівність виявляється у можливості політичного впливу, близькості до центрів влади, наявності фінансових ресурсів впливу на публічну політику, матеріальній підтримці політичних партій і громадських організацій, наявності впливових, добре фінансованих лобістських структур. Цього досягають ті, хто мають високі доходи, володіють власністю, що в свою чергу дозволяє займати ключові позиції в структурі елітної ієрархії і чинити вплив на прийняття політичних рішень. Окрім того, політична нерівність проявляється у можливості прямого чи опосередкованого маніпулювання ЗМІ, підкупі державних чиновників, суддів, депутатів; формуванні напівлегальних чи нелегальних силових угруповань, які використовують як важелі тиску на громадян і політичні інститути.

Особливою формою соціальної нерівності можна назвати так звану “політичну бідність”, що означає нездатність деяких груп громадян брати участь у демократичному процесі, що робить їх вразливими перед наслідками рішень, які приймає влада. Це поняття вперше використав Дж. Бохман, який зауважив, що поріг “політичної бідності” проходить по лінії здатності-нездатності тієї чи іншої групи ініціювати обговорення суспільних проблем, які зачіпають їх інтереси [146, С.125].

Політична бідність існує тільки в авторитарних чи транзитивних державах. В демократичних країнах люди, вилучені з політичного життя є представниками андеркласу – класу “пасивних бідних”, які відмовляються брати участь у політичному процесі (не голосують на виборах, не беруть участі в організаціях громадянського суспільства). Основними рисами андеркласу вчені називають бідність, економічну залежність від держави, патерналізм, депривацію, незалучення до соціальних мереж і домінуючої культури. Певною мірою ці тенденції проявляються в українському суспільстві і поступово набувають характеру загроз соціальної стабільності, породжуючи явище соціальної напруженості. На прикладі українського суспільства можна констатувати те, що рівень соціальної напруженості в різних регіонах, як правило, не однаковий. У депресивних, відсталих регіонах він зазвичай вищий, ніж у розвинених. Причиною посилення соціальної напруженості може бути зниження рівня життя, зростання й поширення бідності, відсутність у значної частини населення можливості поліпшення умов життя тощо.

Майнова нерівність сучасного українського суспільства це, насамперед, нерівність за розміром доходів. В Україні соціальна нерівність в умовах фінансово-економічної кризи посилилася. Емпірично встановлено, що зберігається високий рівень диференціації доходів населення в регіонах. Різниця між максимальними й мінімальними доходами на душу населення різних регіонів досягла 54%, тоді як за міжнародними стандартами цей показник не має перевищувати 20%. Серед найбільш важливих причин, які сповільнюють збільшення реальної заробітної плати, на думку І.Бабак, є зростання цін на товари й послуги при відсутності механізмів захисту доходів від інфляції, різку трансформацію безкоштовних соціальних благ в оплаті праці, масові й тривалі затримки виплати зарплати, підвищення рівня реального безробіття.

Вплив соціальної нерівності на розвиток суспільства може бути двоякий. З одного боку, нерівність у доходах, різний рівень життя є стимулом розвитку, передусім економічного. Ті, хто перебуває в гіршому становищі, намагаються його покращити, а отже, докладають зусиль, щоб домогтися вищого суспільного статусу. З другого боку, менш успішні громадяни можуть обрати для поліпшення свого становища незаконні, нелегітимні способи. Це призводить до зростання злочинності, корупції, безладу.

Освітня нерівність. Національна доктрина розвитку освіти передбачає положення про рівний доступ до якісної освіти, незалежно від національності, статі, віросповідання, місця проживання та стану здоров'я. Характерним для українського суспільства є те, що нормативно - правові акти про розвиток освіти не реалізуються, а лише декларуються. Незважаючи на законодавче оформлення рівності доступу до освіти, соціальна функція інституту освіти реалізується, чітко відтворюючи соціальну нерівність українського суспільства. Сучасна освіта в умовах соціальної нерівності диференціювалась на елітарну, а також освіту підвищеного, середнього і низького рівня. Такий поділ стає звичним для українського суспільства, хоча раніше соціальна диференціація за рівнем освіти була латентною. Отже, очевидним є посилення соціально – диференціюючої функції інституту освіти в сучасному суспільстві. Чинниками, що формують освітню нерівність в українському соціумі, визначено наступні:

соціально-економічна нерівність населення за рівнем доходів; соціальне походження або соціальний стан родини (учня, студента); склад і структура родини (учня, студента); обсяг культурного капіталу; аскриптивні характеристики (здоров'я дитини, стать і вік учня, розвиток мовлення тощо); ціннісне ставлення батьків до навчання своїх дітей; ситуація в освітній системі (регіональні і територіальні розбіжності в системі освіти, комерціалізація освіти і соціально-економічна селекція); вибір навчального закладу (батьками учня, родиною, особисто абітурієнтом чи студентом); відбір до навчальних закладів (шкіл, ВНЗ різних рівнів акредитації); реалізація певних парадигм освіти (традиційно-консервативної, інноваційної, особистісно-орієнтованої та ін.);

Оскільки сучасне суспільство є стратифікованим, а заклади освіти проходять етап адаптації до життя у певних соціально-економічних і культурних умовах, породжених формування суспільних нових відносин, то відтворення принципів ієрархічності суспільства в системі освіти є типовим явищем. Соціальна нерівність в освітній сфері стає чинником і критерієм формування відповідного рівня свідомості і культури суспільства.

Гендерна нерівність зумовлена зміною і розширенням соціальних ролей чоловіка і жінки в сучасному суспільстві. Латентна гендерна нерівність в сучасному українському суспільстві означає обмеження прав і можливостей соціальної реалізації чоловіків чи жінок в умовах кризового розвитку. Частіше порушується питання нерівного соціального положення жінки по відношенню до чоловіка. Проблема нерівності і асиметрії ролей в суспільстві за ознакою статі набуває все більшої актуальності. Гендерна нерівність в сучасному суспільстві обґрунтовується, насамперед, економічною залежністю жінок від чоловіків і порушує проблему забезпечення широкого доступу жінок до активної діяльності у всіх сферах суспільного життя. Тривалий час питання гендерної нерівності розглядалось тільки в контексті сімейних відносин, проте набувають актуальності економічні, філософські, соціологічні, психологічні аспекти даної проблеми. Прояв соціальної нерівності між чоловіками і жінками в умовах трансформації українського суспільства визнано соціальним феноменом. Дослідження гендерної нерівності покликані проаналізувати можливі шляхи вирішення проблеми соціальної нерівності, забезпечити рівність статусів чоловіка і жінки в сім'ї і суспільстві.

Форми гендерної нерівності в сучасному суспільстві: нерівність в сфері зайнятості, професійної діяльності; нерівність в розподілі праці і її оплаті; нерівність в реалізації прав і свобод; нерівність участі у владі, політиці, громадській діяльності тощо.

Серед причин, що сприяють поширенню гендерної соціальної нерівності, виділяють: а) соціально-економічні (реструктуризація економіки, неоднакова соціальна оцінка чоловічої і жіночої праці); б) соціально-культурні (патріархальні стереотипи суспільства, формування патріархальної ідеології з характерними цінностями); в) соціально-політичні (дискримінаційна політика держави, обмеження участі жінок в політичному житті).

Гендерна нерівність формує тенденції суспільного розвитку на зразок поліпшення чи погіршення матеріального становища, визнання чи обмеження соціальних, економічних, політичних прав залежно від статі людини.

Закономірно, що науковці констатують високу актуальність проблеми **бідності, як однієї з форм соціальної нерівності** на теренах нашої держави.

Незважаючи на те, що бідність є загальносвітовим явищем і властива будь-якій економічній системі, її рівень в Україні значно перевищує аналогічні показники промислово розвинених країн. Відтак, бідність спричиняє погіршення якісних характеристик українського суспільства, поглиблення соціально-економічної нерівності. Численні емпіричні розвідки вказують на те, що бідність має територіальну (місто – село) та регіональну (центр – периферія) специфіки. На думку науковців, проблема дослідження бідності охоплює такі блоки як доходи населення, використання робочої сили, демографічні процеси, охорона здоров'я, комфортність середовища проживання, соціальне самопочуття тощо. Вважається, що одним з найбільш значущих чинників поширення бідності є падіння обсягів виробництва. Останнє мало місце у всіх колишніх соціалістичних країнах, але особливо воно торкнулося країн СНД, зокрема України. З однієї сторони, ряд дослідників відзначають, що одним з основних факторів, які визначають динаміку виробництва і доходів населення, є глибина і якість проведених економічних реформ. Комплексні реформи й показники зростання (падіння) виробництва є тісно взаємозалежними. У країнах, що здійснювали реформи лише частково, як це було і в Україні, відбулося більш різке зростання бідності, ніж у країнах, де реформи проводилися більш послідовно (східноєвропейські країни). Основна причина полягає в тому, що неповнота реформ звичайно призводить до набагато більшої нерівності. З другої сторони, не менший вплив на бідність можуть чинити й інші фактори: вихідні умови (наприклад, масштаб вихідних диспропорцій в економіці, наявність ресурсів); стан інституцій на початковому етапі переходу; характер політичної системи. Ці фактори також чинять безпосередній і сильний вплив на обсяги виробництва, на розподіл доходу і споживання, а виходить, і на рівень бідності.

Початкові умови (в тому числі наявність дисбалансів на макроекономічному рівні, незнання ринкових процесів і структурні перекручування) дійсно багато в чому обумовили результати як з погляду зміни обсягів виробництва, так і з погляду темпів економічної лібералізації й реформ у різних країнах з перехідною економікою. Вважається також, що існує тісний зв'язок між вибором політики реформ і змінами обсягу виробництва. Країни, у яких реформи були непослідовними чи неповними, як це було, наприклад, в Україні, зазнали більш серйозного зниження обсягів виробництва у порівнянні з тими, що просувалися на шляху реформ швидше. При правильних підходах, що забезпечують більш швидке відновлення виробництва, рівень бідності виявляється нижчим. Навпаки, відзначається найвищий рівень бідності там, де хід реформ повільний, і де вони здійснюються лише частково. Таким чином, у країнах, де ринкові реформи проводилися швидко і комплексно, зростання бідності виявилось меншим у порівнянні з тими, де реформи були початі пізніше чи де вони не були доведені до кінця.

Вищенаведене вказує на те, що бідність спонукає до відторгнення соціуму від державотворчого процесу. Бідність, що викликана низьким рівнем прибутків є очевидним аспектом виключення з економічного життя, але вона містить дещо більше, аніж просто обмежене вживання. Бідність підвищує вразливість людей до соціального відторгнення в інших галузях життя.

Зростаюча нерівність спостерігається в галузі освіти. Якість викладання, розмір класів і оснащення шкіл погіршилися в останні роки. В більшості випадків робиться акцент на університетах не на користь професійній освіті, що тягне за собою невідповідність знань, що отримують люди, навичкам, які необхідні на ринку праці. Рівень довіри до людей, сусідів та формальних інститутів доволі низький. Використання неформальних каналів сприяє процвітанню корупції. Дані моделі поведінки створюють додаткові перепони на шляху до ефективних і відповідаючих потребам громадян системам державного управління. Соціальне відторгнення зумовлене деяким розчаруванням в процесі реформування. В той час як при соціалізмі люди були позбавлені свободи повноцінної участі і житті суспільства, деякі з них зараз не здатні або не зацікавлені у використанні можливостей, запропонованих їм перехідним періодом. Низькі рівні політичної участі також сприяють соціальному відторгненню[147].

Бідність працюючих, у тому числі висококваліфікованих – унікальне явище серед країн із середнім рівнем доходу, до яких відносять Україну міжнародні інституції. Своєю чергою, бідність зумовлює: обмеження доступу до життєвих можливостей, включно з можливістю висхідної соціальної мобільності бідних працівників та часто і їхніх дітей; формування незацікавленості у праці, зокрема, через руйнацію зв'язку між освітньо-професійним статусом, доходами і престижем; обмеження участі – від участі в соціальних контактах (спілкуванні, взаємодії) до участі в управлінні державними справами. Масштаби, тенденції, глибина та особливості трансформації соціальної структури сучасного українського суспільства визначаються такими чинниками: глибокими змінами, пов'язаними з реструктуризацією системи зайнятості – формується “дикий” ринок зайнятості, що вже призвело до високого рівня безробіття, деформації критеріїв соціальної диференціації, перебудові трудової мотивації, поглибленню соціальної нерівності, різкому розриву в оплаті праці різних категорій працівників; зниженням рівня життя більшої частини населення; соціальною аномією – руйнуванням ціннісно-нормативної системи та не сформованістю іншої, та соціальною депривацією – обмеженням або позбавленням доступу до матеріальних та духовних ресурсів, можливостей, необхідних для задоволення основних життєвих потреб індивідів та груп.

Перспективи в політичному, економічному, соціальному житті українського суспільства залишаються абсолютно невизначеними. Неможливо передбачити ймовірність тих чи інших подій, оскільки соціально-економічний розвиток протікає стихійно, і, більш того, стан стихійності в ряді випадків підтримується штучно. на сучасному етапі до основних тенденцій трансформації соціальної структури українського суспільства можна віднести подальше поглиблення соціальної поляризації за всіма показниками (економічними, політичними, соціальними) та маргіналізацію значної частини населення, що несе в собі зростання напруженості в суспільстві. З одного боку соціальна поляризація є результатом сформованої за останні роки системи розподілу доходів, доступу до економічних, політичних, соціальних ресурсів, з іншого - результатом державної політики. Подальший розвиток соціально-стратифікаційних процесів в українському суспільстві залежатиме від швидкості економічного та політичного

реформування, від зміни державної ідеології, яка підмінена сьогодні інтересами вузького кола людей. Тому відокремлення великого бізнесу від влади можна визначити як найважливіше політичне завдання. Безумовно, вирішення подібних завдань дуже важка і відповідальна справа, яка потребує і політичної волі, і широкої громадської підтримки.

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно зауважити, що бідність – поняття відносне, завжди будуть існувати певні групи населення, які бідніші за інших. Однією з найефективніших стратегій боротьби з бідністю – розвиток середнього та малого бізнесу. Саме малі й середні підприємства становлять основу будь-якої розвиненої економіки, на них лежить тягар розвитку ринку праці і зайнятості населення, а отже, і підвищення рівня життя в країні. На думку дисертанта, в основу державних програм соціально-економічного розвитку повинно покласти ідеологію середнього класу, що стане вагомим кроком до формування та забезпечення соціальної безпеки України.

Контрольні запитання

1. Надайте класифікаційну характеристику соціальній нерівності.
2. Регіональна нерівність: характеристика та шляхи подолання соціальних небезпек.
3. Політична нерівність: поняття та можливості еволюції в цивілізованому руслі.
4. Майнова нерівність: причини поляризації та загрози соціальній безпеці.
5. Освітня нерівність: проблеми та шляхи їх вирішення.
6. Проблеми гендерної нерівності в Україні: теорія та практика.

3.2. Тенденції розвитку соціальної безпеки в контексті державотворчих процесів в Україні

На сьогодні немає підстав констатувати наявність необхідних системних зрушень в соціальній сфері. На практиці в Україні соціальна політика залишається досить несистемною. За відсутністю консолідованої національної стратегії у соціальній політиці, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками, окремі розрізнені урядові заходи соціальної підтримки виявилися неспроможними кардинально вплинути на подолання негативних тенденцій у соціальній сфері. Механічне збільшення ресурсного забезпечення соціальної сфери, по суті, підмінило зміни в реальному забезпеченні реалізації соціальних потреб. Не поліпшилася також ефективність використання ресурсів, що спрямовуються на розвиток соціальної сфери. Ефективність державної та регіональної політики щодо їх подолання залишається низькою. Здобутки у сфері вдосконалення законодавчого та нормативно-правового забезпечення соціального розвитку не мали очікуваних системних результатів через низький рівень якості державного та регіонального управління, неадекватність законодавчих і правових норм можливостям їх реалізації. Відсутньою є довгострокова стратегія розвитку соціальної сфери, що суттєво ускладнює реалізацію взятих державою зобов'язань щодо наближення якості життя населення до європейських стандартів. Недосконале планування

основних макроекономічних показників, що закладаються до Державного бюджету України, призводить до не виправданого звуження можливостей держави щодо розв'язання найгостріших проблем у соціальній та гуманітарній сферах. Під час формування видаткової частини проекту Державного бюджету України закладаються занижені мінімальні соціальні стандарти. Наразі в Україні зберігається тенденція до перерозподілу загального обсягу грошових доходів на користь переважно високоприбуткових груп, що призводить до послаблення впливу економічного розвитку на якість життя широких верств населення. За невисоких рівнів ВВП та душевих доходів, економічне зростання в Україні відбувається за надмірної нерівності в розподілі доходів на рівні підприємства, галузі, у міжгалузевому і міжрегіональному розрізах.

Якщо на початкових етапах постсоціалістичних трансформацій диференціація доходів відігравала роль стимулу для економічного розвитку, нині вона перетворюється на його гальмо. Висока частка населення з низькими доходами потребує значних соціальних видатків бюджету, що спричиняє зростання вимог щодо заходів соціальної політики, зниження платоспроможного попиту, слабку інвестиційну спроможність населення, загрозу соціальних конфліктів тощо. Саме високий рівень нерівності в розподілі доходів в Україні в багатьох випадках пояснює до сьогодні незначне скорочення бідності навіть за високих темпів економічного зростання. В контексті розгляду основних тенденцій розвитку соціальної безпеки відмітимо, що важливою детермінантою соціальної політики є вплив на розподіл доходів та результатів економічної діяльності. Водночас, визначаючи рівень бідності на основі прожиткового мінімуму, уряд пов'язує зниження масштабів бідності лише з підвищенням мінімального рівня оплати праці, заробітної платні в бюджетній сфері, пенсій та іншої допомоги.

Але аналіз на рівні різних доходних груп свідчить, що навіть радикальне підвищення мінімального рівня оплати праці не зможе істотно знизити бідність та надлишкову нерівність[148]. Загострення кризи соціальної політики, неможливість вирішити соціальні проблеми та суперечності провокуються негативним впливом на соціальну сферу політичних інститутів. Неузгодженість інститутів української політичної системи, відносної конфігурації виконавчої і законодавчої влади, співвідношення повноважень центру і регіонів, фрагментація і поляризація партійного ландшафту, особливості виборчої системи позначаються на виборі моделі соціальної політики та її ефективності. Доведено – чим більше інстанцій задіяно у прийнятті рішень, тим вищими є витрати координації, необхідної для реалізації політики, тим вищою є ймовірність блокування чи вихолощування законодавчих чи бюджетних ініціатив, які передбачають зміни у політиці, зокрема і соціальній.

На виборчий період зазвичай припадає і активізація відповідних зусиль урядів. За такої ситуації втрачається розуміння соціальних механізмів реформ, самої сутності соціальної держави та її реальних цілей. Соціальна політика починає працювати на коротких дистанціях, тобто тактичні перемоги сприймаються як більш вагомі за серйозний стратегічний результат. Прагнення вирішити тактичне завдання шляхом “соціального підкупу” у середньо- та

довгостроковій перспективі призводить до зворотних наслідків та погіршення фінансового становища у державі.

Одним із таких загрозливих наслідків є поширення серед населення розчарування у демократії, падіння довіри до політиків та інститутів влади, формування негативного ставлення до економічних реформ.

Зростають соціальна втома та пасивність населення, знижуються очікування добробуту у майбутньому, звужуються перспективи особистого, сімейного та соціально-економічного планування. Відтак знижується готовність українців брати конструктивну участь у трансформації суспільства, гальмується формування громадянського суспільства в Україні.

Переломити існуючі негативні тенденції можливо лише на основі системних заходів щодо радикального реформування соціальної політики та модернізації соціальної сфери. Отже, реалізація стратегічного курсу на досягнення в Україні європейських стандартів життя має ґрунтуватися насамперед не на екстенсивному збільшенні обсягів соціальних видатків бюджету та розширенні спектру соціального забезпечення, а на радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери, створенні та впровадженні правових і організаційних умов недопущення зниження рівня життя населення України. Лише в разі запровадження дієвих заходів щодо цього, стане можливим органічне поєднання завдань стимулювання економічного зростання та посилення його соціальної складової.

Вирішення завдань підвищення життєвого рівня населення, подолання бідності, зменшення майнового розшарування створює підґрунтя для ефективного збереження і відтворення трудового потенціалу, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, інших галузей соціальної інфраструктури. Основними завданнями у цій сфері є: скасування хронічної диспропорції між результативністю праці та заробітною платою, поетапне наближення оцінки праці українського працівника до оцінки праці аналогічної ефективності в країнах ЄС; забезпечення зростання реальної заробітної плати як основного запобіжника подальшій соціальній поляризації та подолання бідності, створення ефективної системи захисту населення від соціальних ризиків; подолання глибокого майнового розшарування, сприяння розвитку середнього класу в суспільстві. Лише у разі застосування дієвих заходів у цьому напрямку можливим стане органічне поєднання завдань стимулювання економічного зростання та послідовного ефективного гуманітарного розвитку.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що основними завданнями вдосконалення соціальної сфери є: пріоритетне спрямування державних соціальних видатків на збереження системоутворюючих елементів комплексу соціальної сфери, забезпечення гарантій основних конституційних прав громадян, збереження потенціалу для розвитку соціальної сфери в майбутньому; радикальне підвищення якості та ефективності надання послуг соціальної сфери шляхом диверсифікації постачальників послуг соціальної сфери та вдосконалення механізмів розміщення і реалізації замовлень на надання послуг при збереженні за державою функції забезпечення мінімальних соціальних стандартів; встановлення комплексу обов'язкових для програм

соціально-економічного розвитку державних соціальних стандартів і нормативів, забезпечення їх наукової обґрунтованості, диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу, прозорості та громадського контролю під час їх визначення та застосування;

приведення у відповідність з міжнародними нормами і стандартами національних соціальних стандартів, зокрема тих, які відносяться до питань оплати праці, підвищення пенсійного забезпечення, загальнообов'язкового державного соціального страхування, надання соціальної допомоги тощо; реформування системи надання соціальних пільг, забезпечення їх адресного характеру та поетапного переходу до надання пільг у готівковій формі за добровільним вибором громадян, які мають відповідне право; впровадження засобів заохочення участі суб'єктів господарювання у вирішенні завдань соціального розвитку на місцевому або загальнодержавному рівні, активне пропагування цінностей та стандартів соціально відповідального бізнесу.

Враховуючи тенденцію до зростаючого перенесення повноважень забезпечення надання соціальних послуг на місцевий рівень, важливим є знаходження розміру міжбюджетних трансфертів, який був би прийнятним для забезпечення економічної самостійності регіонів. Основним чинником у розв'язанні найбільш гострих соціальних проблем на місцевому рівні є посилення адресності соціальної допомоги та збільшення її обсягів. Розв'язати суперечність між можливостями фінансування соціальних видатків з державного чи місцевих бюджетів доцільно за допомогою встановлення державного мінімального соціального стандарту послуг[149], що має надаватися у всіх регіонах з метою забезпечення єдиного рівня та якості життя, що також має враховувати особливості регіонів, державні соціальні стандарти та гарантії.

З метою вирішення соціальних проблем мешканців територіальних громад необхідно у пріоритетному порядку здійснити низку наступних заходів:

1. Внести зміни до Закону “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”, які стосуються унормування питань: врахування регіональної та місцевої специфіки розвитку при розробці методології визначення нормативів соціальних видатків; визначення параметрів соціального стандарту на основі прожиткового мінімуму для дотаційних регіонів; встановлення гнучкої системи змін державних соціальних стандартів та надання державних соціальних гарантій відповідно до зміни економічного становища.

2. Внести зміни до Бюджетного кодексу стосовно унормування механізму врахування підвищених потреб слаборозвинених і депресивних регіонів у формулі розрахунку дохідної частини місцевих бюджетів з метою підвищення ефективності надання субвенцій.

3. Зміцнити механізм фінансування послуг соціальної сфери на місцевому рівні: фінансувати видатки соціальної сфери за рахунок закріплених доходів місцевих бюджетів та міжбюджетних трансфертів, що дозволить уникати зустрічних фінансових потоків і посилить контроль за використанням коштів та наданням трансфертів; унормувати механізм функціонування територіальних позабюджетних соціальних фондів, розробити механізми спрямування коштів до цих фондів громадськими, некомерційними і комерційними організаціями;

унормувати принцип фінансування соціальних витрат з метою забезпечення участі регіонів у фінансуванні відповідних витрат, мета якого – стимулювання регіонів, підтримувати певний рівень фінансування найбільш значущих соціальних витрат; залучати приватний сектор для укладення контракту на надання послуг соціального характеру, що знизить витрати на них; укладати угоди з приватними організаціями на надання місцевих послуг на умовах співфінансування; забезпечити пріоритетність надання цільових субвенцій, збільшити частку субвенцій на соціально-економічний розвиток; покласти в основу розробки соціальних норм та стандартів прожитковий мінімум, величина якого постійно зростає; запроваджувати вартісні стандарти суспільних благ у розрахунку на одного споживача, обрахунок витрат на одиницю таких послуг – кожна послуга має орієнтовуватися на конкретного споживача, його уподобання (можливість вибору) і фінансові можливості; розширювати можливості громадян вибирати виробників послуг та форми надання таких послуг; удосконалювати принципи організації місцевими органами влади належної роботи з управління об'єктами соціальної сфери, переданими у комунальну власність, з метою покращення якості надання послуг такими структурами, фінансування таких об'єктів на засадах повного бюджетного забезпечення із залученням позик та інвестицій.

Об'єктом окремої уваги має стати забезпечення збереження та зміцнення здоров'я населення, продовження періоду активного довголіття, тривалості життя людей, орієнтації на здоров'я як соціальну цінність, яка забезпечує громадянину конкурентоспроможність на ринку праці, професійне довголіття, пов'язаний з цим добробут. Це є підґрунтям поліпшення якості життя, зміцнення людського потенціалу, збереження генофонду українського народу. Основними завданнями у цій сфер є: суттєве розширення програм у галузі охорони здоров'я, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів, орієнтація їх на інвестиції в удосконалення системи охорони здоров'я; забезпечення ефективного контролю якості надання медичної допомоги як у державному, так і в приватному секторах надання медичних послуг; орієнтація діяльності закладів охорони здоров'я на розвиток профілактики та раннього попередження захворювань, розвиток страхової медицини та формування ринку медичних послуг із збереженням гарантій надання кваліфікованої безоплатної невідкладної медичної допомоги; пріоритетний розвиток курортно-рекреаційної та спортивно-профілактичної сфер з метою задоволення потреб населення країни у повноцінному відпочинку, оздоровленні, профілактиці захворювань, відновленні фізичних і духовних сил людини, зменшення соціально-економічної нерівності щодо доступу до зазначених ресурсів.

Контрольні запитання

1. Проблеми формування концепції соціальної політики: сьогодення та перспективи.
2. Шляхи реалізації європейських стандартів життя в Україні.
3. Основні завдання щодо підвищення життєвого рівня населення та шляхи їх реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Платон. Диалоги / Платон [пер. с древнегреч]. - М. : Мысль, 1986. – С.436.
2. Платон. Сочинения: [в 3 т.] – М. : Мысль, 1971. – С.379. (Том 3, ч.1).
3. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М.: Наука, 1979. – С.144.
4. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М.: Наука, 1979. – С.241.
5. История древнего мира : [антология]. – М.: Наука, 1982. – С.284-291 (Кн. 2: Расцвет древних обществ).
6. Аристотель. Политика : [в 3 - х т.]. – М.: Политиздат, 1983. – С.260 (Том 2).
7. Аристотель. Политика : [в 3 т.]. - М.: Политиздат, 1983. – С.378-382 (Том 2).
8. Лупандин И.В. Аристотелевская космология и Фома Аквинский // Вопросы истории естествознания и техники. – 1989. – №2 – С.64-73.
9. Гоббс Т. Левиафан: [в 3 т. избранное]. – М.: Политиздат, 1964. – С.197 (Том 2).
10. Кант И. Сочинения: [в 6- ти т.]. – М.: Политиздат, 1964-1966. – С.15 (Том 6).
11. Оуэн Р. Избранные сочинения: [в 2 т.]. – М.: Политиздат, 1950. – С.360-362 (Том 1).
12. Джерела правової спадщини України: Конституція Пилипа Орлика, конституція УНР, Універсал Центральної Ради) // Правові джерела України. – К.: Преса України, 1994. – С.47.
13. Швейцер А. Жизнь и мысли / А. Швейцер : [пер. с нем., послесл., примеч. и указ. А.Л.Чернявского]. – М.: Республика, 1996. – С.47.
14. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс: [пер. с нем. вступ. ст. П.П.Гайдено, коммент. В.Н.Катасонова]. – М.: Республика, 1994. – С.20-24.
15. Wolfers A. Diskort and Collaboration, Essays on International Politics. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. – 150p.
16. Липсет С. Политическая социология / С. Липсет. – М.: Политиздат, 1965. – С.147-149. (Социология сегодня).
17. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К. : Рада національної безпеки і оборони України; Національний ін-т стратегічних досліджень, 1996. – С.78-91.
18. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-правові проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997 – 459с.
19. Національна безпека України, 1994-1996 рр.: Наукова доповідь НІСД / О.Ф. Белов та ін. / РНБОУ, Нац. ін-т стратегічних досліджень. –К.:НІСД, 1997.-198с.
20. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / РНБОУ, Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.:НІСД, 1997. – 143с.
21. Базова захищеність населення України (за матеріалами вибіркового соціально-демографічного обстеження). – К.:Держкомстат України, 2001. – 35с.
22. Гнібіденко І.Ф. Соціальна безпека : теорія та українська практика : монографія : І. Ф. Гнібіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. І.Ф.Гнібіденка, А. М.Колота, В. В. Рогового. – Київ : КНЕУ. – 2006. – 292с.
23. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посібник / За заг. ред. П.В.Мельника, Н.Р.Нижник. – Ірпінь: 2000. – 246с.
24. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / РНБОУ, Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.:НІСД, 1997. – 143 с.
25. Андрєєва О.М. Національна безпека України в контексті національної ідентичності і взаємовідносин з Росією: автореф. дис. д-ра політ. наук : 23.00.01 / Андрєєва Ольга Миколаївна. – К., 2010. – С.25.

26. *Дзьобань О.П.* Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (теоретико-методологічний аналіз): Автореф. дис. д-ра філос. наук: 21.03.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень. – К., 2005. – 32с.
27. *Палій О.А.* Національна безпека України в контексті євроатлантичної інтеграції: Дис. канд. політ. наук: 21.01.01 / Національний ун-т “Києво-Могилянська академія”. – К., 2005. – 205арк. – Бібліогр.: арк. 180-205.
28. *Пендюра М.М.* Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2006. – 215арк. – Бібліогр.: арк. 189-208.
29. Інститут держави і права ім.В.М.Корецького. Основні напрями науково-дослідної діяльності інституту. Режим відкритого доступу: http://idpnan.in.ua/osnovni_naprijami_naukovo-doslidnoii_dijalnosti_institutu.html
30. *Берега І.В.* Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності АПК: Дис... канд. екон. наук: 08.07.02 / УААН. – К., 1998. – 194 л.
31. *Дарнопих Г.Ю.* Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки: Дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 200 л.
32. *Дем'яненко Г.Є.* Економічна безпека торговельного підприємства: Дис. канд. екон. наук: 08.07.05 / Донецький держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М.Туган-Барановського. – Донецьк, 2003. – 186арк.+ дод.
33. *Кузьменко В.В.* Економічна безпека та сталий розвиток: взаємодія на регіональному рівні: дис. канд. екон. наук: 08.00.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2007. – 171 арк.
34. *Мішина І.Г.* Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.01 / Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2007. – 20 с.
35. *Сундук А.М.* Економічна безпека України в регіональному вимірі: Дис. канд. екон. наук: 08.10.01 / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2006. – 205 арк.: табл., рис.
36. *Шемаєва Л.Г.* Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. / Л. Г. Шемаєва. – К., 2010. – 39с.
37. *Мошкова Л.І.* Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: дис. канд. політ. наук: 23.00.04 / Одеська національна юридична академія. – О., 2001. – 194 арк.
38. *Соколюк С.М.* Дії військово-морських сил у боротьбі з тероризмом на морі (70-ті роки ХХ ст. - початок ХХІ ст.). : автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / С.М. Соколюк; Нац. акад. оборони України. – К., 2009. – 20 с. – укр.
39. *Постоловський С.Р.* Політико-інформаційна детермінанта протиборства з сучасним міжнародним тероризмом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 / Ін-т світової економіки і міжнар. відносин. – К., 2008. – 19 с.
40. *Вознюк В.С.* Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: дис. канд. політичних наук: 23.00.04 / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. – К., 2005. – 16с.
41. *Смазнова І.С.* Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним : дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / Одеська національна юридична академія. – О., 2007. – 192 с.
42. *Кубальський В.Н.* Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.08 / Кубальський В. Н. ; НАН України, Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 18с.

43. *Коломієць О.В.* Трансформація політичної ідеології держави в контексті боротьби з міжнародним тероризмом: проблеми і шляхи вирішення : дис.канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 203 с.
44. *Гуцало М.Г.* Організація протидії сучасному тероризму: політологічний аналіз. : автореф. дис. . канд. політ. наук. 23.00.02 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2008. – 20с.
45. *Деменко А.М.* Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. – Х., 2008. – 19с.
46. *Коршунов В.О.* Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби: автореф. дис.канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний університет. – Д., 2008. – 18с.
47. *Антипенко В. Ф.* Сучасний тероризм: стан і шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАН України. – К., 1999. – 20с.
48. *Кучинська О.О.* Соціальні гарантії зайнятості: методологія та напрями забезпечення: дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України. – К., 1998. – 249л. - Бібліогр.: л.196-207.
49. *Маркіна Т.Г.* Право громадян на зайнятість та форми його реалізації в умовах становлення ринкової економіки: Дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 177 л.
50. *Злупко Л.А.* Зайнятість в умовах формування інноваційної економіки України: автореферат дис. канд. екон. наук : 08.00.01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2010. – 20с.
51. *Діденко Я.О.* Вплив інвестування на зайнятість у перехідній економіці: автореферат дис. канд. екон. наук : 08.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 19с.
52. *Давидова І.О.* Вплив роздержавлення на зайнятість за умов формування ринкової економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Харківський держ. ун-т. – Х., 1996. – 18с.
53. *Вихованський К.В.* Ринкові перетворення і їх вплив на зайнятість населення: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.02 / НАН України. – Львів, 1995. – 21 с.
54. *Баласинович Б.О.* Зайнятість в умовах становлення інформаційного суспільства: дис. канд. екон. наук: 08.01.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 219 арк.
55. *Баланда А.Л.* Неформальна зайнятість (методологія і методика дослідження): дис. канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України. – К., 1999. – 170 л.
56. *Штельмах О.О.* Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України : дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 215 арк.
57. *Мельничук А.Л.* Суспільно-географічні аспекти природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення України: : автореф. дис. канд. географ. наук: 11.00.02 / А.Л. Мельничук ; Київський нац. ун-т ім.Т. Шевченка. – Київ : 2004. – 18 с.
58. *Спільник С.І.* Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз : дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Запорізький національний ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 197арк.
59. *Бойко Н.Л.* Особливості трансформації соціального контролю в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.03 / Н.Л. Бойко; НАН України. Ін-т соціології. – К., 2002. – 16 с.

60. *Наріжний Д.Ю.* Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2004. – 19с.
61. *Масюк Л.В.* Фінансова влада та її вплив на економічну безпеку в транзитивному суспільстві: автореферат дис. канд. екон. наук : 08.01.01 / Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2000. – 17 с.
62. *Гаспарян Л.С.* Феномен політичної сили в транзитивному українському суспільстві: Крим у пострадянський період : автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійський нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2009. – 18 с.
63. *Паскуаль К.* Демократія не є подією, яка трапляється один раз. // Високий замок.-2001.- 23лют.
64. *Михальченко Н.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимит Европы? – К.,2001. – С.26,32.
65. Конституція України. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> Ст1.
66. Конституція України. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> Ст.5.
67. Закон “Про пенсійне забезпечення”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1788-12>
68. Закон “Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2262-12>
69. Закон “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” Режим відкритого доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15>
70. Закон “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1533-14>
71. Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1105-14>
72. Закон України “Про боротьбу з корупцією”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=356%2F95-%E2%F0>
73. Закон України “Про доступ до публічної інформації”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>
74. Закон України. “Про звернення громадян”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>
75. Закон України. “Про громадські об’єднання”.Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2460-12>
76. Див. напр., Литвин В. Гражданское общество: мифы и реальность // Зеркало недели. – 2002. – 26 янв.;
77. Політологія: Навчально-методичний комплекс: За ред. В.М.Пічі. – Львів. – 2004. – С.166.
78. *Диаконев В.В.* Учебное пособие по теории государства и права. Allpravo.RU. – 2003. Режим відкритого доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc99p/instrum959/>
79. Конституція України // ВВР України. – 1996. - № 30. – С.141.
80. Теория государства и права: Учебник под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юрист, 2002. – С.77.

81. Теория государства и права: Учебник под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юрист, 2002. – С.78.
82. Der Grosse Brockhaus. – Weisbaden, 1957. – Bd.XI. – S.55-56.
83. Бичко І.В., Бичко А.Н., Горак Г.І. та ін. Філософія: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994. – С.45.
84. Конституція України. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
85. Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні” від 21.03.1991 р. // ВВР УРСР. – 1991. – № 21. – С.252.
86. Тихомиров Ю.А. Публичное право. – М.: “Юстицинформ”, 1995. – С.345.
87. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство і соціальна, демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні: Автореф. дис. докт.політ. наук. К. – 1996. – С.22.
88. Мандебура Т.О. Соціальна політика періоду ринкової трансформації та питання її законодавчого забезпечення. – К. – Юрінком, 1997. – С.50.
89. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Стрий М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – С.12.
90. Гетьман В.П., Килимник Ю.В. Що таке свобода і право у демократичній державі? — К.: Наук. думка, 1996. – С.27.
91. Про основи національної безпеки України: Закон України № 975-IV від 19 червня 2003 року // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3-4. – С.19.
92. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України №105/2007 від 12 лютого 2007 року // Стратегічна панорама. – 2007. – № 1. – С.5.
93. Про основи національної безпеки України: Закон України № 975-IV від 19 червня 2003 року // Стратегічна панорама. – 2003. – № 3-4.
94. Почепцов Г. Г. Національна безпека країн перехідного періоду : (навч. посіб.) / Г. Г. Почепцов. – К. : ІЗМН, 1996. – 136 – С.14.
95. Крутов В. В. Недержавна система безпеки як складова національної безпеки України: теоретико-правові аспекти // Стратегічна панорама. – 2008. – № 2. – С.101.
96. Піча В.М., Хома Н.М. Політологія. – Львів, 2004 – С.213
97. Здіорук С. І., Бичек В. В. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин : Монографія. – К.: НІСД, (Сер. “Стратегія політики і політичний аналіз”; Вип. 6) – 2001. – С.101. – 103
98. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посіб. – Л.: Тріада плюс, 2004. – С.241.
99. Молочко Н. Політичні партії як фактор демократизації суспільства (Європа-Україна) // Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз / Укр. Акад. держ. Управління при Президентові України; За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – Т. 2. - 2002. – С.77.
100. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи в Україні: Матеріали “круглого столу”. – К.: НІСД, 2004. – С.61.
101. Пожидаєв Є. О. Неурядові організації у суспільно-політичному житті України: межі участі та пріоритети діяльності // Стратегічні пріоритети, 2007. – № 4 (5). – С.21-22.
102. Управление организацией: энциклопедический словарь – М., 2001. – С.235.
103. Кулаковська Л.П., Піча Ю.В. Основи аудиту: Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти. – Львів: “Новий світ-2000”, – 2002. – 504с.
104. Мельник С.В., Матросов В.Д., Гаврицька М.К. Концепція формування національної моделі соціального аудиту (проект). – Луганськ, 2008. – Режим доступу : http://lir.lg.ua/Konzept_naz_model.htm.

105. *Попов Ю.Н.* Социальный аудит: новая утопия или эффективный инструмент? – Режим доступу :<www.ng.ru/ideas/2008-11-17/9-audit/html>.
106. *Решетніченко А., Маматова Т.* Соціальний аудит в управлінні суспільством //Актуальні пробл. держ. упр.: Зб. наук. пр. – Д.: Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. УАДУ, 2003. – Вип. 1(11). – С.80-88.
107. *Чернелевський Л.М., Беренда Н.І.* Аудит: теорія і практика: Навч. посібник. – К.: “Хай-Тек Прес”, 2008. – 560с.
108. *Шулус А.А., Попов Ю.Н.* Социальный аудит: Учеб. пособие. – М.: АТиСО, 2008. – 620с.
109. *Шулус А., Попов Ю.* Социальный аудит способствует эффективному регулированию социальных отношений. – Режим доступу: www.chelt.ru/2007/8-07s_audit-807.html.
110. *Мельник С.В., Матросов В.Д., Гаврицька М.К.* Концепція формування національної моделі соціального аудиту (проект). – Луганськ, 2008. – Режим доступу : http://lir.lg.ua/Konzept_naz_model.htm.
111. *Попов Ю.Н.* Социальный аудит: новая утопия или эффективный инструмент? – Режим доступу :<www.ng.ru/ideas/2008-11-17/9-audit/html>.
112. *Решетніченко А., Маматова Т.* Соціальний аудит в управлінні суспільством //Актуальні пробл. держ. упр.: Зб. наук. пр. – Д.: Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. УАДУ, 2003. – Вип. 1(11). – С.80-88.
113. Соціальні ризики. / Відп. ред.: Саєнко Ю.І., Привалов Ю.О. – К. 2004. – 568с.
114. Введення в соціальну роботу: Навч. посіб. / Т. В. Семигіна, І. М. Грига, О. С. Шевчук. – К.: Фенікс, 2001. – 288с.
115. *Скуратівський В. А., Палій О. М.* Основы социальной политики. – К. - 2002. - 199с.
116. *Смирнов С.Н.* Региональные аспекты социальной политики /С.Н. Смирнов – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 320с.
117. Постановление ЦС РОСТ от 09.09.04 № РОСТ-1-038 Режим відкритого доступу: <http://www.rost-prof.ru/programms/expertisa/expertisa.html>
118. *Луков В.А.* Социальная экспертиза / Ин-т молодёжи. – М., 1996. – С.5.
119. *Дятченко Л.Я.* Проблема “технологизации” социального знания: смысл и пути решения // Технологии социального управления: Материалы междунар. науч.-практ. конф. – Ч.3. – М.-Белгород: Центр социальных технологий, 1996. – С.4-5.
120. *Литвак Б.Г.* Экспертные оценки и принятие решений. – М.: Патент, 1996. – 271с.
121. Проект Закону про соціальний діалог в Україні. Режим відкритого доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31507
122. *Арсеєнко А.* Підприємництво у контексті доктрини “соціальної відповідальності бізнесу” // Віче. – 1997. – N3. – С.87-102.
123. *Жуков В.І.* Трипартизм і соціальний діалог у системі соціально-трудових відносин. Навчальний посібник // Соціально-трудові відносини: питання теорії та практики в Україні. – К.: АПСВ, 2005. – С.103-145.
124. *Трюхан О. А.* Організаційно-правові форми соціального діалогу у сфері праці: дис..канд. юрид. Наук.- Одеса – 2006. – 200с.
125. *Паньков Д.А.* Принципи правового регулювання колективних трудових відносин //Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні та політичні науки. Вип. 29. – Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2005. –С.411-415.
126. *Давиденко В.В.* Соціальний діалог в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави: автореф. дис.д-ра політ. наук. – Л. – 2008. – 35 с.

127. *Громадська Н.А.* Соціальний діалог як інструмент впровадження державної соціальної політики: автореф. дис. канд. політ. Наук – М. – 2008. – 16 с.
128. Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=104514&myid=4/UMfPEGznhhMuJ.ZiXdSbszHI4jEs80msh8Ie6>
129. *Новак І.М.* Сучасні тенденції розвитку соціального діалогу. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2008_6/5.pdf
130. *Гурвич М.А.* Право на иск / Отв. ред. А.Ф. Клейнман. – М., Л.: Издательство АН СССР, 1949. – 216с.
131. *Зейдер Н. Б.* Судебное решение по гражданскому делу. – М: Юридическая литература, 1966. – 190с.
132. *Гордон, В. М.* Основание иска в составе изменения исковых требований / В. М. Гордон. – Ярославль: Тип. Губ. правл., 1902. – 316с.
133. *Добровольский А.А.* Исковая форма защиты права (основные вопросы учения об иске). М., 1965. – 159с.
134. *Филиппов П.М.* Судебная защита и правосудие в СССР. Саратов. – 1987. – 220с.
135. *Викут М.А.* Иск как элемент права на судебную защиту, его юридическая природа и основание // Вопросы теории и практики гражданского процесса. Саратов, 1976. Вып. 1. – С.24-29.
136. *Витрук Н.В.* Конституционное правосудие.учебное пособие . – Норма-инфра. – М, – 2010. – 402с.
137. *Матузов Н.И., Малько А.В.* Теория государства и права. М.: Юрист, 2004. – 512с.
138. *Красавчиков О.А.* Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1958. – 182 с.
139. *Явич. Л. С.* Советское право - регулятор общественных отношений в СССР. Сталинабад, 1957, 168с.
140. *Гулиев. В. Е.* Империалистическое государство (Очерк критики буржуазных теории) Изд. МГУ. – 1965. – 145с.
141. *Халфина Р.О.* Общее учение о правоотношении. – М: Юридическая литература, 1974. 290с.
142. Гражданское процессуальное право: учеб./С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др.; под ред. М.С. Шакарян. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2004. –592с.
143. *Филиппов П.М.* Судебная защита и правосудие в СССР. Саратов. – 1987. – С.32.
144. Конституція України від 28 червня 1996 р. – Ст.3. Режим відкритого доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>
145. Новые социальные неравенства / Под ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. – 355с.
146. *Bohman J.* Public Deliberation Pluralism, Complexity and Democracy. – Cambridge, Massachusetts. 1996. – P.125.
147. От трансформации к обществу для всех. Региональный доклад о человеческом развитии.-Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ.-Братислава. – 2011 – С.22,-40.
148. Бідність в Україні: методика та практика аналізу / Національна академія наук України, Інститут демографії та соціальних досліджень. – К.: ПРООН, 2008. – 153с.
149. “Про державні стандарти та державні соціальні гарантії” : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>

Навчальне видання

**Кисіль Юлія Миколаївна
Пінчук Наталія-Софія Миколаївна**

**ІНСТИТУТИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ УКРАЇНИ**

Навчально-методичні матеріали

**Укладач
Кириченко Тетяна Георгіївна**

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 16.09.2013.
Формат 60 x 84/16. Обл.-вид. арк. 4,75. Ум.-друк. арк. 3,72.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентіві України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-67-93.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.